

Vlado Valenčič

ETNIČNA STRUKTURA LJUBLJANSKEGA PREBIVALSTVA
PO LJUDSKEM ŠTETJU 1880*

I.

Ne ob vojaških konskripcijah do srede prejšnjega stoletja, ne ob poznejših ljudskih štetjih niso v Avstriji ugotavljali narodne pripadnosti prebivalstva. Statistike, ki so v prvi polovici 19. stoletja izkazovale avstrijsko prebivalstvo tudi po narodnosti, niso imele za podlago izjav prebivalcev ob posameznih štetjih, ampak so bile izvedene v obliki nekakih uradnih anket, posamezni uradi so poročali o stanju na svojem področju. Za določanje narodnosti ni bila odločilna zavest prebivalstva o narodni pripadnosti, temveč njegova jezikovna pripadnost, ki je nekak zunanji, vidni znak narodnosti.¹ Ob pripravljanju ljudskih štetij leta 1857 in 1869 se je sicer že obravnaval predlog statistikov, naj bi se vnesla v števne obrazce rubrika, ki bi dala odgovor na vprašanje o jezikovni strukturi prebivalstva. Toda obakrat je bilo to vprašanje postavljeno kot vprašanje po narodnosti. Zoper tako vprašanje pa so bili na odločilnih mestih močni pomisleki, ker bi na odgovore mogla preveč vplivati subjektivna naziranja bodisi prizadetega prebivalstva, bodisi števnih organov, kar bi dajalo povod neljubim sporom. Tudi predlog, da bi namesto vprašanja po narodnosti postavili nedolžnejše vprašanje po materinem jeziku oziroma jeziku, ki se govori v družini, ni bil sprejet. Vlada ni pristala na rubriko o narodnosti ali jeziku v vprašalnih obrazcih ljudskega štetja, ker se ji v času ostrih narodnostnih bojov med narodi monarhije tako ugotavljanje iz političnih razlogov ni zdelo primerno.²

Na mednarodnem statističnem kongresu v Leningradu leta 1872 je bil sprejet program za ljudska štetja; po njem naj bi se države ravnale, da bi prišlo v statistiki prebivalstva do večje mednarodne enotnosti. Program je določal znake, ki naj bi se pri ljudskih štetjih ugotavljali; med bistvenimi znaki, ki naj bi bili obvezni, je bil tudi jezik, ki se uporablja pri običajnem občevarju (*la langue parlée*). Statistike mnogojezične avstro-ogrske monarhije je ta točka programa še

* Razprava je bila pripravljena v okviru programa republiškega centra Medakademijskega odbora za zgodovino kolonizacije.

¹ Fr. Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni, Ljubljana 1936, str. 53 sl.

² G. A. Schimmer, Gedanken über die Durchführung der nächsten Volkszählung in Oesterreich. Statistische Monatschrift IV. Jahrgang, Wien 1878, str. 169; A. Ficker, Ein weiterer Beitrag zur Organisation der nächsten Volkszählung in Oesterreich, v isti reviji str. 258; Statistische Monatschrift V/1879, str. 371.

posebno zanimala; trije izmed njih, dva avstrijska in en ogrski, so v svojih mnenjih stalni komisiji statističnega kongresa poskušali razčistiti vprašanje zveze med narodnostjo in jezikom. E. Glatter, ravnatelj dunajskega statističnega biroja, je odklanjal lastno priznanje prebivalcev kot sredstvo za individualno ugotavljanje narodnosti, ker mu je bila menda več ali manj identična s pojmom rase. Pripadnost rasi pa je mogoče presojati po raznih bioloških znakih in duševnih lastnostih, ki se jih seveda pri ljudskih štetjih ne da ugotavljati. Ogrski statistik K. Keleti je imel narodnost za verskemu prepričanju sorodno čustvo, ki izhaja iz zavesti pripadnosti določeni deželi ter iz porekla in rasnih značilnosti, jezik pa je njen glavni zunanji izraz. Zato je imel v nasprotju z E. Glatterjem za potrebno, da se pri ljudskem štetju ugotavlja tudi materin jezik. A. Ficker, predsednik avstrijske statistične centralne komisije, ni videl enotnega znaka, ki bi po njem mogli spoznati in ugotavljati plemensko pripadnost (Stammesangehörigkeit) posamezne osebe, tudi jezik mu ni bil za ta namen primeren. Sicer je treba za določitev narodnosti poznati v prvi vrsti materin jezik osebe, toda potrebne bi bile še druge poizvedbe. Narodnost ni taka lastnost, ki bi dopuščala individualno ugotovitev in bi se dala pri ljudskem štetju mehanično določiti, temveč more biti predmet zapletenega znanstvenega raziskovanja. Imel pa je Ficker za nujno, da se v monarhiji pri ljudskem štetju postavi vprašanje po jeziku prebivalstva, le pojem jezika bi bilo treba točneje pojasniti in določiti. Vprašanje v števnem obrazcu bi se moglo glasiti »jezik, ki ga oseba običajno uporablja« ali pa »materin jezik«. Fickerju se je zdel izraz »materin jezik« manj primeren, ker bi ga morda zaradi prevelike vestnosti navedel tudi tisti, ki je svoj materin jezik davno opustil ter je po vplivu šole in okolja ob štetju dejansko uporabljal v družini drug jezik. Zato se je zavzemal, naj se pri ljudskem štetju vpraša za »družinski jezik«. Kot pojasnilo k vprašanju po jeziku naj bi se dodalo: Za vsako osebo naj se navede le en jezik kot družinski jezik in sicer tisti, ki ga oseba običajno uporablja v krogu družine. Pri osebah, ki zaradi mladosti, telesnih napak ali duševne nerazvitosti dejansko ne uporabljajo nobenega jezika, se navede jezik, ki ga imajo starši ali njihovi namestniki za družinski jezik. Nadalje je Ficker predlagal, naj navodila za števne organe vsebujejo tudi določilo, da sme vpise v rubriki jezika na števnem obrazcu dopolnjevati ali popravljati le tisti, ki ga je moral izpolniti; vpise v vprašalnih polah, ki jih je izpolnil števeni organ, bi smel dopolnjevati ali popravljati le po zaslišanju osebe, ki je dala podatke. Če bo števeni organ imel pomisleke glede pravilnosti vpisa, se mora omejiti na to, da nanje opozori družinskega poglavarja in s pojasnili olajša pravilni odgovor.³

Razumljivo je, da se statistiki niso več zavzemali za ugotavljanje narodnosti, ki so jo tako znotraj države, še bolj pa v primeri z drugimi državami različno pojmovali in se za statistične namene ni dala opre-

³ Ficker, n. o. m. str. 258 sl.

deliti kot pojem, ki bi bil vsem enako razumljiv. V francoščini, angleščini in italijanščini razumejo kot narod (nation) državni narod in je narodnost (nationalité) identična z državljanstvom. Tudi v avstro-ogrski monarhiji so bili teoretiki, ki so narod istovetili z državo. Nekateri imajo za narod ljudstvo, ki ga združujejo skupni izvor, običaji in jezik ali pa označujejo narod kot jezikovno, etnično in kulturno skupnost.⁴ Vprašanje naroda in narodnosti je bilo sredi prejšnjega stoletja, ko se je pri avstrijskih narodih narodna zavest med ljudstvom šele oblikovala, zaradi družbenih in političnih razmer še posebej zapleteno. Na eni strani so bili »zgodovinski narodi« z vsemi družbenimi razredi in narodno kulturo v svojem jeziku, na drugi strani pa »nezgodovinski narodi«, pri katerih so višji družbeni razredi uporabljali tuj jezik, med Slovenci nemški ali italijanski, in zato niso imeli kulture v lastnem jeziku.⁵ V upravi in javnem življenju je pri »nezgodovinskih narodih« vladal tuj jezik, zlasti v mestih se je uveljavljal vpliv tujega jezika. Narodnostna gibanja, ki so jih pospeševale obstoječe protislovne jezikovne razmere, so vodila do ostrih političnih bojev med avstrijskimi narodi, »zgodovinski narodi« so si prizadevali za utrditev in povečanje vpliva svojega jezika med »nezgodovinskimi narodi«, ti pa so se borili za vsaj delno javno priznanje in uveljavljenje lastnega jezika na svojem jezikovnem območju.

Ob takih razmerah bi bilo ugotavljanje narodne pripadnosti politično vprašanje, ki bi ga nekateri imeli za provokativno; odgovori bi mogli biti vsaj ponekod v veliki meri tendenciozni ter bi vplivali na pravilnost končnega rezultata. Zato je bilo s stališča statistikov gotovo umestno, da so se zavzemali, naj bi se pri štetju leta 1880 postavilo vprašanje po materinem ali družinskem jeziku. Predsednik statistične centralne komisije je zagovarjal ugotavljanje družinskega jezika, ki je sicer na mestu, ako je namen ugotoviti razširjenost posameznega jezika. Ker pa je družinski jezik lahko različen od materinskega, ne pokaže vedno etničnega porekla, za njegovo ugotavljanje je materinski jezik primernejši. Statistika družinskega jezika bi koristila politično, gospodarsko in kulturno močnejšim narodom, ki so v večji meri asimilirali priseljence z drugih jezikovnih območij. Označevanje po družinskem jeziku bi tudi moglo zbrisati dejansko jezikovno pripadnost hišnih poslov, rokodelskih in trgovskih vajencev in pomočnikov ter drugih oseb, ki so sicer v svoji domači družini uporabljale drug jezik, kot je bil jezik družine, v kateri so živeli ob času ljudskega štetja. Družinski jezik torej iz več razlogov ne bi dal točne slike o jezikovni pripadnosti prebivalstva, verjetno pa bi bolj ustrezal kot »občevalni jezik« (Umgangssprache), ki ga je avstrijska statistika uvedla in uporabljala pri ljudskih štetjih od leta 1880 naprej. Pojem občevalnega jezika so od vsega začetka različno tolmačili, na eni strani kot materinski jezik oziroma kot jezik, ki označuje tudi narodno pripadnost, na drugi strani pa kot jezik večine oziroma kot prevladujoči jezik okolja. Pri tem

⁴ O raznih pojmovanjih naroda gl. E. Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, 3. izdaja, Ljubljana 1970, str. 106 sl.

⁵ Fr. Zwitter, Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Ljubljana 1962, str. 32 sl.

tolmačenju so prihajala do izraza nasprotja med »zgodovinskimi« in »nezgodovinskimi« narodi; prvi so hoteli z večjo razširjenostjo svojega narodnega kot občevalnega jezika dokazovati tudi večje narodnostno območje na škodo »nezgodovinskih« narodov, čemur so drugi seveda nasprotovali. Slovani so stalno zahtevali štetje po materinskem jeziku ali po narodnosti, Nemci pa so vztrajali na štetju po občevalnem jeziku. Država je ohranila način štetja po občevalnem jeziku »iz političnih razlogov, s katerimi nima statistika nič opraviti«, kot je to zapisal poznejši predsednik statistične centralne komisije K. Th. Inama-Sternegg. Vprašanje jezika je bilo razlog, da so avstrijska ljudska štetja bila v razmerah nacionalnih konfliktov podobna volilnim bojem.⁶

Vprašanje ali naj se pri ljudskem štetju leta 1880 ugotavlja jezik ali narodnost, je bilo postavljeno tudi v državnem zboru. Ob priliki, ko je bila na dnevnem redu odobritev proračunske postavke za stroške ljudskega štetja, se je češki poslanec Jaromir Čelakovský, praški univerzitetni profesor, v svojem govoru obširno ukvarjal s tem vprašanjem. Zavračal je stališča statistikov Glatteja, Keletija in Fickerja ter se zavzel za individualno ugotavljanje narodnosti vsakega posameznika, subsidiarno pa naj bi se ugotovil še jezik, ki se uporablja v družini ali običajnem občevanju. Menil je, da bi vprašanje po družinskem jeziku na splošno razumeli kot vprašanje po narodnosti in tako tudi odgovarjali. Vprašanje po družinskem jeziku predpostavlja, da se v družini uporablja le en jezik; so pa tudi utrakvistične družine, kjer se govorita dva jezika, pri takih družinah se po jeziku ne da sklepati na narodnost. To bi moglo ponekod dati napačno sliko o narodnostnih razmerah. Čelakovský je kot primer navedel Trst, kjer so leta 1869 ugotavljali narodnost in je delež Slovencev ter Nemcev znašal 27,2 %, leta 1875, ko je mestni statistični urad postavil vprašanje po družinskem jeziku, pa je ta delež padel na 23,2 %. Poslanca Čelakovskega je zavračal šlezijiški poslanec Nemeček Emil Sax, tudi praški univerzitetni profesor; bil je zoper ugotavljanje narodnosti, češ da so pravni filozofi in statistiki zelo različnih mnenj o bistvu in znakih narodnosti, ne jezik in ne plemenska pripadnost (Stammesangehörigkeit) je določno ne opredeljujeta. Sax je tudi imel pomisleke zoper ugotavljanje družinskega jezika oziroma »langue parlée« mednarodnega statističnega kongresa po občinskih organih. Ni jim zaupal, da bi svoj posel opravljali dovolj skrbno in nepristransko; mogli bi biti pod vplivom nacionalnega tiska, tudi bi brez dvoma družinski jezik istovetili z narodnostjo. Popisni organi bi mogli z vprašanji vplivati, da bi bil odgovor o družinskem jeziku tak, kakor ga želijo, npr. slovenski, čeprav mogoče nekateri družinski člani po rodu ne bi bili Slovenci; vpraševali bi npr., v kakšnem jeziku govorijo z otroci ali s hišnimi posli. Če naj bi se ugotavljal družinski jezik, bi to morali opravljati nepristranski, v ta namen posebej izšolani števci iz krogov izobražencev, ki bi prišli v poštev tudi za ugotavljanje drugih takih statističnih znakov, katerih ugotavljanje je treba poveriti inteligentnejšim osebam. Predpisi zakona

⁶ Zwitter, Nacionalni problemi . . . , str. 21.

o ljudskem štetju iz leta 1869 se Saxu niso zdeli več primerni, potrebno bi jih bilo prilagoditi novim zahtevam, zato je predlagal, naj vlada glede predpisov in obrazcev ljudskega štetja zahteva mnenje komisije izkušenih, nepristranskih strokovnjakov.⁷

II.

Vlada (ministrski predsednik je bil grof Taaffe, ki je vodil tudi notranje ministrstvo) se je končno odločila za občevalni jezik, čeprav je statistična centralna komisija ostala pri predlogu družinskega jezika. Navodila ministrstva notranjih zadev o izpolnjevanju obrazcev ljudskega štetja so glede rubrike občevalnega jezika določala: Ta rubrika se izpolni le za osebe, ki so pristojne na ozemlju, zastopanem v državnem zboru. Za vsako osebo naj se navede jezik, ki ga uporablja v navadnem občevanju, vendar le enega izmed naslednjih jezikov: nemški, češko-moravski-slovaški, poljski, rusinski, slovenski, srbo-hrvaški, italijansko-ladinski, romunski, madžarski (toda ta le v Bukovini). Za osebe, ki zaradi mladosti, telesne napake ali ker niso duševno razvite ne uporabljajo nobenega jezika, naj se napiše tisti izmed navedenih jezikov, ki ga je glede na razmere šteti kot njihov občevalni jezik in ga napovejo njihovi starši ali namestniki staršev.⁸

Rubrika o občevalnem jeziku je vzbudila pozornost tudi slovenske politične javnosti. Že nekaj dni po objavi navodil je »Slovenski narod« prinesel uvodnik z naslovom »Prihodnje štetje ljudi in Slovenci«. Trdil je, da vlada ustavovernih Nemcev ob ljudskem štetju 1869 ni hotela postaviti vprašanja o narodnosti, ker bi se mogoče izkazalo, da je Nemcev manj, kot se misli. Sedanja vlada je na ljubo liberalnim Nemcem uvedla rubriko o občevalnem jeziku, ne pa o narodnosti. Toda pod občevalnim jezikom je mišljena narodnost, zato naj vsak Slovenec, četudi uporablja drug občevalni jezik, zapiše za sebe in za svojece slovenski jezik. Državni zbor je imel, ko je to sklepal, le narodnost pred očmi. Paziti pa moramo, da z vprašanjem po občevalnem jeziku Slovenci ne izgubimo v korist Nemcev in Italijanov. Ker so šole nemške ali italijanske, govori mnogo Slovencev doma ali pri občevanju z drugimi tuj jezik. Vsi taki morajo navesti v rubriki jezika le materinski, to je svoj narodnostni jezik. Neizogibno je, da bomo z občevalnim jezikom izgubili več tisoč Slovencev, zlasti v mestih in ob narodnostnih mejah, toda glejmo, da bo to število omejeno. »Kdor neče biti črn reneгат, priznaj svoj rojstveni jezik, svoje rodno ime!«⁹ Glasilo nemške ustavne stranke »Laibacher Wochenblatt« je bilo v vprašanju občevalnega jezika nasprotnega mnenja. »Narodovo« pisanje je označilo kot agitacijo in je opozarjalo prebivalce mest in trgov pa tudi podeželja,

⁷ Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates IX. Session, 73. Sitzung am 16. April 1880, str. 2366 sl.

⁸ Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane. Leto 1880, kos XXXVI. 103. Ukaz ministrstva notranjih reči od 6. avgusta 1880. Pouk kako napolnjevat naznailnico, str. 371 sl.

⁹ Slovenski narod 19. avgusta 1880, št. 189, uvodnik: Prihodnje štetje ljudi in Slovenci.

naj se ne pustijo zavajati od političnih nasprotnikov, temveč naj pri ljudskem štetju potrdijo, da je na Kranjskem nemščina občevalni jezik vsakega izobraženca, kakor je tudi v resnici.¹⁰

Ko se je čas ljudskega štetja približal, je »Slovenski narod« ponovno opozarjal na politični pomen, ki ga bodo imeli rezultati ljudskega štetja glede občevalnega jezika. Naši narodni nasprotniki si bodo prizadevali, da bi bilo število Slovencev čim manjše. Ker morajo Slovenci obiskovati nemške ali italijanske šole, jih mnogo govori ta dva jezika. Zato jih bodo hoteli vpisati kot osebe nemškega ali italijanskega občevalnega jezika ter jih bodo dejansko šteli kot Nemce oziroma Italijane, čeprav trdijo, da vprašanje po občevalnem jeziku ni vprašanje po narodni pripadnosti. Mnogo slovenskih izobražencev je poročenih z Nemkami in govorijo v družini nemško, vendar pa rod zaradi tega še ni postal nemški. Dolžnost Slovencev je storiti vse, da pri ljudskem štetju ne bomo prikrajšani. Za vzgled naj bodo drugi narodi. Nemško-liberalni poslanci so na Dunaju razširili v tisočih izvodih propagandno knjižico, da bi bilo čim več navedb za nemški občevalni jezik. »Neues Wiener Tagblatt« je zahteval, da se vsi Slovani in drugorodci na Dunaju zapišejo za Nemce oziroma, da vpišejo nemški občevalni jezik v popisovalno polo, češ da se na Dunaju le nemško govori. Tudi češki listi so poučevali Čehe, kako naj odgovorijo v rubriki o občevalnem jeziku.¹¹ »Češki klub« v Pragi je izdal brošuro z navodili glede tega vprašanja, »Slovenski narod« je ta navodila povzel z zaključkom, da morajo Slovenci v skladu z njimi navajati slovenščino kot občevalni jezik. Kot so češki listi pozivali Čehe, naj priznavajo češčino kot svoj občevalni jezik, je izšel iz nemških krogov v Pragi poziv za Nemce, naj navedejo nemščino, ker bo ljudsko štetje določevalo narodnost. »Slovenski narod« je še v zadnjih dneh pred štetjem pozival Slovence, naj vpišejo slovenščino v rubriki občevalnega jezika, ter zahteval, naj pri štetju ne bi uporabljali nemških popisovalcev.¹² Pod naslovom »Die Volkszählung als nationaler Sport« je »Laibacher Wochenblatt« zavrčal »Narod«, ki se omejuje le na občevalni jezik namesto da bi poučeval prebivalstvo o važnejših vprašanjih ljudskega štetja, s tem pa deloma namenoma, deloma pa iz nerazumnosti vlačí v to zadevo narodnostne spore in naravnost spodbuja prebivalstvo k nepravilnemu izpolnjevanju vprašalnih pol. Trdil je, da rubrike občevalnega jezika ni postavila avstrijska statistična centralna komisija, ne avstrijsko ministrstvo, temveč mednarodni statistični kongresi. Vprašanje po narodnosti bi dalo povod za nepravilne in neustrezajoče odgovore. Za določitev narodnostne pripadnosti so soodločilne še mnoge druge okolnosti, občevalni jezik pa se z gotovostjo in lahko določi. Nacionalni listi (mišljen je »Slovenski narod«), navajajo s svojim pisanjem ljudstvo k izigravanju nameravnega ugotavljanja občevalnega jezika in k napačnim navedbam. V količkaj izobraženih družinah na Kranjskem in v sosednih deželah govorijo nemški. Zato se bojijo, da bi štetje ta pojav pokazalo v večjem

¹⁰ Laibacher Wochenblatt, 28. avgust 1880.

¹¹ Slovenski narod 5. decembra 1880, uvodnik: Prihodnji popis ljudij.

¹² Slovenski narod 12., 16., 18., 22., 28., 30., 31. decembra 1880.

obsegu, kot se je domnevalo. To naj bi zakrilo, da so vpitje po iztrebljenju nemškega jezika in trditve o nerazumevanju nemščine v deželi v nasprotju z dejstvi. Še posebej je »Laibacher Wochenblatt« pozval prebivalstvo, da popisovalne pole izpolni z vso natančnostjo. Omikani morajo z dobrim vzgledom prednjačiti in poučevati manj poučene. Zlasti glede rubrike o občevalnem jeziku, ki ga narodni listi pogosto zelo izkoriščajo, pričakuje od somišljenikov, da jo bodo vestno izpolnili, to je, da bodo navedli tisti jezik, ki ga uporabljajo pri običajnem občevarstvu. Smešil pa je prizadevanje Slovencev, da bi ljudje navajali slovenščino kot svoj občevalni jezik.¹³ V dneh, ko je potekalo štetje je »Slovenski narod« ugotavljal, da se mnogo ljudi ni zanimalo za njegova opozorila glede odgovora na vprašanje o občevalnem jeziku. »Mnogoteri hišni posestnik ali družinski oče je mislil, da se v dotični rubriki vpraša, ali zna nemški ali ne zna in je vpisal sebe in otroke med Nemce, dasiravno poslednji ne znajo niti besedice nemškega, a on komaj za silo nemški tolče.« Nemški obrtniki niso le za sebe vpisali nemški občevalni jezik, temveč tudi za svoje slovenske hišne posle. Tudi za slovenske zavedne uradnike so hišni gospodarji vpisovali nemščino, češ v pisarnah je občevalni jezik nemški. »Slovenski narod« je menil, naj bi komisarji, ki bodo popisne pole ljudskega štetja pregledovali, popravili napake. Prijatelji slovenske stvari naj bi nepravilnosti in nezakonskosti prijavili, da se popravijo.¹⁴

Glasovi iz političnega časopisja dokaj nazorno kažejo, kako je takratna javnost obravnavala vprašanje občevalnega jezika v rubrikah ljudskega štetja in kakšno stališče so v tem vprašanju imeli na eni strani Slovenci, na drugi pa Nemci. V spisih o ljudskem štetju 1880 ni nikakih sledov, ki bi po njih mogli sklepati, da se je tedanja mestna uprava — bila je pod županom Antonom Laschanom še v nemških rokah — z vprašanjem občevalnega jezika kaj ukvarjala. Po zakonu o ljudskem štetju iz 1869 so morali v deželnih glavnih mestih, v občinah z lastnim občinskim statutom ter v občinah, ki jim je okrajno glavarstvo to nalogo posebej poverilo, štetje opraviti občinski uradi. V Ljubljani je opravil ljudsko štetje mestni magistrat. Ni verjetno, da so njegovi uslužbenci kot števni komisarji dobili kakšno posebno in drugačno navodilo glede izpolnjevanja rubrike o jeziku, kot ga je vsebovalo uradno navodilo za izpolnjevanje popisovalne pole, ki ga je prejel vsak stanovanjski najemnik. Naznanilnico (Anzeigetzettel) je moral izpolniti stanovanjski najemnik, če ni bil pismen, je bila to naloga hišnega posestnika ali njegovega pooblaščenca. Števni komisarji so imeli nalogo, da razdelijo predpisane tiskovine vsem hišnim gospodarjem in stanovanjskim najemnikom ter jih pri njih poberejo izpolnjene, torej niso imeli neposrednega vpliva na njihovo izpolnjevanje. Seveda je mogoče, da so strankam, bodisi na željo ali po svoji iniciativi, dajali nasvete glede odgovora v posameznih rubrikah. Iz gradiva ljudskega štetja je mogoče po pisavi posneti, da so tudi mestni

¹³ Laibacher Wochenblatt, 11. decembra 1880, 1. in 8. januarja 1881.

¹⁴ Slovenski narod 6. januarja 1881.

uslužbenci izpolnjevali naznanilnice; v takih primerih so bili hišni lastniki ali stanovanjski najemniki nepismeni ali pa pisanja premalo vešč in so ta posel prepustili mestnim uslužbencem. Naloga mestnega magistrata je tudi bila, da se prepriča, ali je vrnjeno gradivo popolno in v redu izpolnjeno; poskrbeti je moral za dopolnitev ali za popravek morebitnih napak. Pri tem so mogli mestni organi v večji ali manjši meri vplivati na vsebino vpisov v naznanilnicah in gotovo je, da so precej posegali ravno v rubriko občevalnega jezika. Vendar njihov poseg ni imel namena, da bi spreminjal odgovor stranke, temveč je šlo za popravek nepravilnih ali nejasnih vpisov. Precej številni so bili namreč med stanovanjskimi najemniki in hišnimi lastniki, ki so zapisali zase ali za svoje družinske člane in druge stanovalce več občevalnih jezikov. Mnogi vprašanja po občevalnem jeziku sploh niso razumeli, mislili so, da morajo navesti vse jezike, ki so jih poznali. Dokaj pogosti so bili primeri, da sta bila kot občevalni jezik v družini navedena slovenščina in nemščina, deloma iz že navedenega razloga, ker vprašanja niso prav razumeli, deloma pa tudi zato, ker so v družini dejansko uporabljali oba jezika. Ta drugi razlog je bil pri tedanjih jezikovnih in družbenih razmerah popolnoma razumljiv, saj dvojezične družine v krajih z več narodnosti niso izjemen pojav. Odvetnik Alfonz Mosche, pozneje član ljubljanskega občinskega sveta, zaslužen v boju za rabo slovenskega jezika pri sodiščih, izdajatelj »Slovenskega pravnika«, eden med pobudniki za gradbo Narodnega doma, je zase in svojo rodbino navedel kot občevalni jezik slovenščino in nemščino, nemščina je bila pozneje prečrtana. Nek carinski uradnik je k odgovoru po občevalnem jeziku v naznanilnici napisal pripombo, da se v njegovi družini govori nemško, italijansko ter slovensko in je zato pri posameznih družinskih članih navedel materin in ne občevalni jezik. Nekdo pa je v rubriko občevalnega jezika odločno zapisal: z Nemci nemški, s Slovenci slovenski. Vpis več občevalnih jezikov pri isti osebi ni bil v skladu z navodilom o izpolnitvi naznanilnice, po tem navodilu se je moral navesti za osebo le en občevalni jezik. Zato so magistratni organi, ki so pregledovali izpolnjene naznanilnice, prečrtali odvečne občevalne jezike in pustili le enega. Iz gradiva se ne vidi, ali so bili ti popravki izvedeni po zaslišanju prizadetih oseb, oziroma ali so mestni uslužbenci po lastni presoji in vednosti odločali, kateri občevalni jezik naj se upošteva. Kolikor je bila odločitev prepuščena mestnim organom, je bilo seveda mogoče, da rezultat ni vedno ustrezal volji prizadete osebe ali dejanskemu stanju. Vendar posegov s črtanjem odvečnega občevalnega jezika ni bilo toliko, da bi bistveno spremenili končno številčno razmerje, in tudi niso bili enostranski v korist določenega jezika. Na nekaterih naznanilnicah odvečni občevalni jezik ni bil črtan, ostala sta vpisana dva jezika, slovenski in nemški. Tudi so bili sicer nekateri vpisi občevalnega jezika popravljeni, sodeč po pisavi so nekateri stanovanjski najemniki in hišni posestniki sami popravljali navedbe. Prvotno vpisan jezik so prečrtali in vpisali drugega. V nekaterih primerih je zaradi takih popravkov težko razbrati pravi občevalni jezik.

III.

»Laibacher Zeitung« je 24. marca 1881 objavila za Ljubljano rezultate ljudskega štetja o občevalnem jeziku. V Ljubljani so 31. decembra 1880 našteali brez vojaštva 24.618 prisotnih oseb, od teh je bilo pristojnih v avstrijskih deželah 23.971. Po občevalnem jeziku, ki je bil upoštevan le za avstrijske državljane, se je prebivalstvo razdelilo:¹⁵

slovenski	18.313
nemški	5.422
italijanski	138
češki	87
poljski	6
srbo-hrvatski	4
romunski	1
	<hr/>
	23.971

Po končnih rezultatih, v njih je všteto tudi vojaštvo, je Ljubljana konec 1880 imela 26.284 prebivalcev, od teh je bilo 24.824 pristojnih v avstrijskih deželah, 1.168 v ogrskem delu monarhije, 5 v Bosni in 287 v inozemstvu. V avstrijskih deželah pristojni so imeli občevalni jezik:¹⁶

slovenski	18.845
nemški	5.658
italijanski	172
češki	136
poljski	7
srbo-hrvatski	5
romunski	1
	<hr/>
	24.824

Takoj po objavi rezultatov v »Laibacher Zeitung« je I. Tavčar v »Slovenskem narodu« z zadovoljstvom ugotovil, da so v Ljubljani prebivalci s slovenskim občevalnim jezikom v veliki večini, glede 5.422 oseb z nemškim občevalnim jezikom pa je pripomnil: »Ali med njimi je gotovo tudi večina slovenskega rodu, ki se pa zdaj sramuje domače svoje zibel.« Koliko rodovin je, ki imajo korenine kje na deželi, pa se delajo, kot bi bili predniki Nemci.¹⁷

Nemci so bili z rezultatom nezadovoljni. »Laibacher Wochenblatt« je sicer pisal, da ga ne preseneča, ker po vsem, kar se je dogajalo, ni bilo mogoče pričakovati ugodnejšega. Narodnjaki, tj. Slovenci, so statistiko falzificirali. Še pred objavo rezultatov ljudskega štetja — verjetno se je že izvedelo, da v Ljubljani ne bodo takšni, kot so želeli Nemci —

¹⁵ Laibacher Zeitung, 24. marca 1881, str. 591.

¹⁶ Laibach. Statistischer Bericht über die wichtigsten demographischen Verhältnisse. Verfasst vom Stadtmagistrate von Laibach. Wien 1887, str. 2 sl. Isti rezultati so v Oesterreichische Statistik, I. Band, 1. Heft, Die Bevölkerung . . . nach Aufenthalt und Zuständigkeit, Wien 1882.

¹⁷ Slovenski narod 27. marca 1881, Dr. I. T. (Ivan Tavčar), Ljudsko štetje.

je organ nemške ustavne stranke pisal, da se slovenska stran ni bala ne pregovarjanja in ne teroriziranja, da bi pri štetju potisnila nemščino na minimum. Tako so se pojavili uslužnostni Slovenci (Gefälligkeits-slovenen), ki so priznali slovenščino kot občevalni jezik. Ironično je pripomnil, da k uslužnostnim Slovincem ne šteje deželnega predsednika Andreja Winklerja, ki je, po prepričanju lista, resno mislil, ko je priznal zase in po očetovski oblasti za svoje družinske člane slovenščino kot občevalni jezik, čeprav je notorično, da družinski člani občujejo pretežno v nemškem jeziku. Na primer deželnega predsednika je zopet opozoril »Laibacher Wochenblatt«, ko je poročal o neugodnem rezultatu štetja za nemški občevalni jezik v Ljubljani. Če je mož kot deželni predsednik Winkler, za svojo osebo naj bi bil praslavenec (Urslovene), mi mu to privoščimo, za vso svojo družino, ki uporablja izključno nemški jezik, vpisal slovenski občevalni jezik v naznanilnico ljudskega štetja, koliko bi se dalo dobiti še drugih takih primerov, ki bi na isti način pokazali ponarejanje resnice. »Slovenskemu narodu« je »Laibacher Wochenblatt« očital, da skuša kovati kapital iz rezultatov štetja. Pred ljudskim štetjem je pozival neodločneže, naj se v lasten prid priznajo za Slovence, ker da bodo tako imeli velike materialne koristi. K članku signiranem z Dr. I. T. (Ivan Tavčar) je pripomnil, da ta pisec navadno podpisuje svoje članke s polnim imenom in ni brez razloga uporabil v tem primeru le začetnici. Polno ime bi moglo pasti v oči nepristranski bralki, ki pozna pisca le po nemškem občevalnem jeziku, kajti I. Tavčar bi mogel z mirno vestjo, ne da bi bilo njegovo narodno čustvo količkaj prizadeto, v rubriko občevalnega jezika vpisati nemščino.¹⁸

Pri vprašanju občevalnega jezika v statistiki prebivalstva so se izražala in uveljavljala med seboj nasprotujoča stališča. Ne moremo dvomiti, da se je prebivalstvo Ljubljane pri ljudskem štetju 1880 pri navedbi občevalnega jezika odločalo po večini po narodni pripadnosti. Bili pa so gotovo tudi strogi formalisti, ki so se ravnali po navodilih in dejansko navedli jezik, ki so ga uporabljali v navadnem občevanju, dasi so se mogoče šteli k drugi narodnosti in ne k tisti, ki jo je predstavljal občevalni jezik. Morda je bil tipični predstavnik takih primerov upokojeni okrajni sodnik Valentin Schusterschitz, rojen v občini Smlednik, ki je v rubriko občevalnega jezika zapisal »navadno nemški« (gewöhnlich deutsch). Za sinove Ivana (poznejšega deželnega glavarja), Justa in Alojzija Šusteršiča je navedel slovenščino. Razpravljanje o občevalnem jeziku in ohranjeno gradivo štetja nam torej dokazujeta, da odgovori na to vprašanje niso bili enakovrstni. Enakovrstni odgovori pa niso bili mogoči, ker so različno tolmačili pojem občevalnega jezika. Bile so tudi precej številne osebe slovenskega materinskega jezika, za katere je bil vpisan nemški občevalni jezik, ker so kot hišni posli, rokodelski ali trgovski vajenci in pomočniki, kot stanovalci, npr. dijaki, ali iz drugih razloga živele bodisi v dejansko nemških družinah ali pa v družinah slovenskega rodu, ki so iz kateregakoli razloga navedle nemščino kot svoj občevalni jezik. Pri prikazu etnične strukture ljub-

¹⁸ Laibacher Wochenblatt, 22. januarja in 2. aprila 1881.

ljanskega prebivalstva s podatki o občevalnem jeziku moramo računati z omenjenimi divergencami med občevalnim jezikom in narodnostjo in je zato treba za presojo etnične pripadnosti pritegniti tudi podatke o domovinski in rojstni pripadnosti prebivalstva s tujimi občevalnimi jeziki. Pri osebi, ki se je priselila v Ljubljano od drugod in je zanjo izkazan nemški občevalni jezik, je mogoče po njeni domovinski in rojstni pripadnosti presojati, ali je verjetno, da je občevalni jezik tudi njen materin jezik. Če je bila oseba z nemškim ali drugim tujim občevalnim jezikom rojena na čistem slovenskem jezikovnem območju, zlasti kje na agrarnem področju, in je tam imela tudi domovinsko pravico, smemo z vso upravičenostjo domnevati, da je bil njen materin jezik slovenski in da je bila slovenskega rodu.

Objavljeni podatki ne zadostujejo za kritičen prikaz etnične strukture v Ljubljani. Zato je bilo treba ohranjeno gradivo ljudskega štetja 1880 na novo obdelati.¹⁹ Izpisane so bile družine in posamezne osebe s tujim občevalnim jezikom; za vsako osebo pa so bili upoštevani znaki: spol, rojstna in domovinska pripadnost ter poklic. Upoštevanje vseh teh znakov pri prebivalstvu tujega občevalnega jezika omogoča presojo o njegovem etničnem poreklu ter o njegovi morebitni drugačni socialni in gospodarski strukturi v primeri z domačim, slovenskim prebivalstvom. Na isti način kot osebe s tujim občevalnim jezikom, pristojne v avstrijskih deželah, so bile pri tej obdelavi gradiva obravnavane tudi osebe, pristojne v ogrski polovici monarhije, Bosni ter tuji državljani. Dasi po navodilih za štetje pri teh osebah ni bila potrebna navedba občevalnega jezika, je bila pri večini ta rubrika izpolnjena. Čeprav so mestni organi pri obdelavi naznanilnic vpis največkrat prečrtali, je vendar mogoče tudi to kategorijo prebivalstva razporediti po občevalnem jeziku in ostane le manjši del v skupini brez občevalnega jezika.

Pri ponovni obdelavi gradiva je bilo ugotovljenih, izvzemši vojaštvo, 5566 oseb s tujim, to je neslovenskim občevalnim jezikom, ki so imele domovinstvo v avstrijskih deželah, ter 687 oseb, pristojnih v ogrskem delu monarhije, v Bosni in v inozemstvu. Te številke se razločujejo od rezultatov, ki so bili objavljeni v statističnih publikacijah. V rezultatih statističnih publikacij je vsebovano aktivno vojaštvo, ki so ga štele vojaške oblasti; mestni magistrat ni prejel gradiva tega štetja, zato podatkov o vojaštvu ni bilo na voljo. Po objavljenih podatkih je štela Ljubljana z vojaštvom 26.284, brez vojaštva pa 24.618 oseb, bilo je torej 1666 vojakov, ki so jih popisale vojaške oblasti. Manjše razlike so tudi med podatki, ki so dobljeni pri obdelavi gradiva, ter med podatki magistrata, ki jih je objavila »Laibacher Zeitung« nekaj mesecev po štetju, kjer vojaštvo ni bilo upoštevano. Te razlike so posledica napak, ki jih ni mogoče izključiti ne za prvotno in ne za sedanjo ponovno obdelavo gradiva. Predvsem so posledica nejasnosti in nepolnosti vpisov v statističnih obrazcih, ki so mogle biti razlog za različno tolma-

¹⁹ Gradivo hrani Mestni arhiv v Ljubljani pod Varia Lab. XII, Statistični popisi za mesto Ljubljana, Ljudsko štetje 31. decembra 1880. Gradivo, naznanilnice s seznamami zbranih naznanilnic za posamezne hiše, je urejeno po ulicah in razvrščeno v 23 mapah po abecednem redu uličnih imen.

čenje odgovorov v rubrikah. Včasih sta za isto osebo vpisana dva občevalna jezika, ne da bi mestni organi pri kontroli enega črtali. Pri ponovni obdelavi je bil v takem primeru upoštevan na prvem mestu navedeni jezik, ni pa znano, kateri jezik so upoštevali magistratni organi pri prvi obdelavi. Precej pogoste so bile nejasnosti gledečasne prisotnosti ter začasne in stalne odsotnosti posameznih oseb. Kljub črtanjem in popravkom po mestnih organih je ostalo večkrat dvomljivo, kako naj se razume vpis v teh rubrikah. Začasno prisotne ter stalno odsotne osebe za prikaz etnične strukture niso upošteevane, pač pa začasno odsotne. Taki dvomljivi primeri so tudi vzrok nekaterih razlik. Ravno tako odgovori v rubriki državljanstva pri tujih državljanih niso bili vedno pravilni in nedvoumni. Več tujih državljanov, ki so se poročili z avstrijskimi državljanjkami, je za ženo in v Avstriji rojene otroke navedlo domovinstvo v avstrijskih deželah, dasi so žena in otroci imeli očetovo državljanstvo. Največkrat so sicer bili taki podatki popravljeni, včasih pa tudi ne. Kolikor so bile ugotovljene nedoslednosti, so bile pri sedanji obdelavi napake popravljene. Zaradi omenjenih in tudi še drugih nejasnosti in dvoumnosti pri odgovorih v rubrikah statističnega obrazca ni mogoče pričakovati popolne skladnosti z vsemi številkami prvotne obdelave.

Prebivalstvo s tujim občevalnim jezikom, pristojno v avstrijskih deželah, se je razdelilo na naslednje skupine:

	moški	ženske	skupaj
nemški	2493	2864	5357
italijanski	67	74	141
češki	52	29	81
poljski	4	2	6
hrvaški	1	1	2
ladinski		1	1
	2617	2971	5588

V primeri z rezultati štetja, v katerih je upošteevano vojaštvo, ima gornji pregled 301 osebo manj z nemškim občevalnim jezikom, 31 manj z italijanskim in 55 oseb manj s češkim občevalnim jezikom. Pretežni del razlike med prvotno in sedanjo obdelavo gre torej na račun vojaštva.

IV.

Za presojo etnične strukture prebivalstva se ne smemo zadovoljiti le z občevalnim jezikom kot znakom za narodno pripadnost, temveč je potrebno pritegniti tudi rojstno in domovinsko pripadnost, ki nam moreta marsikaj pojasniti glede porekla prebivalstva in materinega jezika. Pri osebah, ki so navedle tuj občevalni jezik, npr. nemški, smemo brez oklevanja podvomiti v njihovo tujo narodno pripadnost, če ugotovimo, da so bile rojene in so imele morda tudi še domovinsko pravico

na popolnoma sklenjenem slovenskem ozemlju; po vsej verjetnosti je bila slovenščina njihov materin jezik. Podobno velja za osebe, ki so prišle iz dežel, kjer je prevladovalo npr. slovansko prebivalstvo, pa so v Ljubljani priznale nemščino kot svoj občevalni jezik. Za razporeditev prebivalstva po rojstni in domovinski pripadnosti nekdanja avstrijska upravna razdelitev ni primerna. Na eni strani bi veliko število dežel pregled delno kompliciralo, na drugi strani ne bi bila posebej izkazana Slovenska Štajerska, kar je vsekakor potrebno, če hočemo zajeti posebej osebe, ki so prišle v Ljubljano s slovenskega jezikovnega območja. Zato so posebej navedene dežele, kjer so živeli Slovenci, tako Kranjska, Primorska, Slovenska Štajerska, ki je ločena od nemškega dela dežele, in Koroška, kjer sta narodnosti, slovenska in nemška, v veliki meri pomešani in se taka ločitev ni dala izvesti, ker bi bila preveč zamudna. Za Kranjsko so podatki ločeno navedeni za Ljubljano, za pretežni slovenski del dežele ter posebej za Kočevsko v obsegu tedanjega sodnega okraja, kjer je tedaj prevladoval nemški jezik. Kot posebni jezikovni območji so izkazane avstrijske nemške dežele, nemški del Štajerske, Spodnja in Zgornja Avstrija, Salzburg in Tirolska z Vorarlbergom, ter češke dežele Češka, Moravska in Šlezija. Dalje sta v pregledu deželi Dalmacija kot hrvaško in Galicija kot poljsko in rusinsko (ukrajinsko) jezikovno območje. Ogrski del monarhije je prikazan z dvema območji, Hrvatska s Slavonijo in Reka ter Ogrska s Sedmograško. Od tujih držav sta posebej izkazani Nemčija in Italija, druge države so zajete skupaj.

Prebivalstvo nemškega občevalnega jezika se je po rojstni pripadnosti razdelilo:

	moški	ženske	skupaj	v %
Ljubljana	845	1182	2027	57,8
Kočevsko	76	44	120	2,2
preostala Kranjska	442	607	1049	19,6
Kranjska skupaj	1363	1833	3196	59,6
Slovenska Štajerska	157	195	352	6,6
Primorska	100	86	186	3,5
Koroška	145	126	271	5,1
avstrijske nemške dežele	340	307	647	12,1
češke dežele	236	148	384	7,2
Dalmacija	16	7	23	0,4
Galicija	13	11	24	0,4
Hrvatska s Slavonijo, Reka	34	38	72	1,3
Ogrska s Sedmograško	33	53	86	1,6
Nemčija	30	24	54	1,0
Italija	16	18	34	0,6
druge države	3	6	9	0,2
neznano	7	12	19	0,4
	2493	2864	5357	100,0

Razčlenitev prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom po rojstni pripadnosti kaže, da znaten del ni bil rojen na nemškem jezikovnem območju. V Ljubljani je bila sicer tedaj precej številna nemška manj-

šina, vendar je gotovo, da je bil nemški občevalni jezik izkazan za marsikaterega, ki je bil slovenskega porekla. Tako smemo sklepati po mnogih slovenskih priimkih nemško govorečih oseb. Na Kočevskem rojeni so bili gotovo pretežno Nemci, izključeno pa je, da so bile nemškega pokolenja vse osebe z nemškim občevalnim jezikom, ki so bile rojene na Kranjskem zunaj Ljubljane in Kočevskega in so predstavljale skoraj petino ljubljanskega nemškega prebivalstva. V tej skupini so mogli biti Nemci le izjeme, večina je bila slovenskega rodu; deloma gre za ponemčence, deloma za hišne posle, rokodelske in trgovske vajence in pomočnike in razne stanovalce, ki so živeli pri nemških družinah in so zanje vpisali nemški občevalni jezik. Med rojenimi na Slovenskem Štajerskem je bil določen odstotek oseb nemškega porekla, v spodnještajerskih mestih in trgih so bile močne nemške naselbine, od koder se je priselil marsikateri Nemec; podeželje, ki je dalo večino priseljencev, je bilo slovensko in večina na Slovenskem Štajerskem rojenih oseb je bila slovenskega rodu. Pri priseljencih iz Primorske so mogli le posamezniki biti Nemci, nekaj je bilo Italijanov, največ pa Slovencev. Na Koroškem rojene osebe je bilo mogoče zaradi narodnostno mešanih okolišev in krajev le približno razdeliti na slovensko in nemško jezikovno območje. Po teh ugotovitvah je bila v slovenskih krajih Koroške rojena nekako tretjina koroških priseljencev, dve tretjini sta prišli iz nemškega jezikovnega območja. Med rojenimi Korošci so bili Nemci v večini, toda precejšen odstotek je gotovo bil slovenskega pokolenja. V avstrijskih nemških deželah in v Nemčiji je bilo rojenih 13,1 % ljubljanskih prebivalcev, ki so priznali nemščino kot svoj občevalni jezik. Dotok iz čisto nemškega območja je bil dovolj močan, da je krepil nemško manjšino v Ljubljani. Pri osebah, rojenih v čeških deželah, je treba upoštevati, da so bila tam nekatera območja nemška, ponekod pa so bile močne nemške manjšine. Le individualno ugotavljanje, ki pa ni bilo izvedljivo, bi pokazalo, kdo je bil rojen v češkem in kdo v nemškem ali po narodnosti mešanem kraju. Iz gradiva se vidi, da je precejšen del prišel iz čisto čeških krajev, mnogokrat tudi češka imena in priimki kažejo na češko poreklo in češki materinski jezik. Nemški občevalni jezik so navedli glede na tedanje ljubljanske jezikovne razmere mnogi Čehi, ki so prišli na Kranjsko kot državni in drugi javni uslužbenci. Posamezniki od njih so se pozneje poslovenili. Omembe vreden je primer tovarniškega tkalca iz Moravske, ki je v češčini izpolnil statistični obrazec in je kot občevalni jezik zase in ženo, ki je bila tudi iz Moravske, napisal: nemški in moravski. Mestni popisovalni organ je moravski jezik prečrtal in je ostala nemščina, dasi raba češčine pri izpolnjevanju obrazca dokazuje, da je bil v tem primeru ta jezik občevalni in gotovo tudi materin jezik. Skupino v čeških deželah rojenih oseb z nemškim občevalnim jezikom moremo torej le delno prištevati k nemški narodnosti. Nemščino kot občevalni jezik so izkazale tudi osebe rojene v Dalmaciji, Galiciji, na Hrvaškem, v Reki, na Ogrskem ter v Italiji. Ker so to dežele, kjer so prevladovali drugi jeziki in ne nemščina, je skoraj gotovo, da njihov materin jezik ni bil vedno nemški, dasi je bilo v posameznih primerih tudi to mogoče.

Razčlenitev prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom po jezikovnih območjih kaže, da je bil znaten del rojen v krajih in deželah, kjer so prevladovali drugi jeziki. Tudi če vzamemo, da so vsi v Ljubljani rojeni z nemškim občevalnim jezikom imeli nemški materin jezik, je več kot četrtina nemške skupine prebivalstva bila rojena na pretežno slovenskem območju in je po vsej verjetnosti pripadala slovenski narodnosti. Upoštevajoč rojene v drugih nenemških deželah pa pridemo do zaključka, da je skupina nemškega občevalnega jezika dobila vsaj tretjino pripadnikov iz drugih jezikovnih območij.

Primerjava med spoloma kaže, da sta imela različni delež pri prebivalstvu nemškega občevalnega jezika. Na splošno so prevladovale ženske; zlasti je bil visok njihov delež v skupini oseb rojenih v Ljubljani. V vsej nemško govoreči skupini je bilo 53,5 % žensk, od rojenih v Ljubljani pa kar 58,3 %. Ženske so prevladovale tudi med osebami nemškega občevalnega jezika, ki so bile rojene na Kranjskem zunaj Ljubljane in Kočevskega ter na Slovenskem Štajerskem; od drugod je bilo povečini več moških. Glavni vzrok večjega števila žensk je bil najbrž v različni starostni strukturi obeh spolov. Med moškimi nemškega občevalnega jezika, ki so bili rojeni v Ljubljani, je bilo 51,8 % starih nad 14 let, med ženskami jih je bilo v tej starosti 63,1 %. Od drugod na Kranjskem rojenih moških jih je bilo 81,5 % v starosti nad 14 let, žensk pa 89,1 %. Ker so pod vplivom tedanjih jezikovnih razmer starejši ljudje v večji meri uporabljali nemški jezik, je potem razumljivo, da je bil ženski delež med nemško govorečim prebivalstvom višji.

Po domovinstvu se je prebivalstvo z nemškim občevalnim jezikom razdelilo:

	moški	ženske	skupaj	v %
Ljubljana	1143	1443	2586	48,3
Kočevsko	77	53	130	2,4
preostala Kranjska	335	480	815	15,2
Kranjska skupaj	1555	1976	3531	65,9
Slovenska Štajerska	146	161	307	5,7
Primorska	104	72	176	3,3
Koroška	136	95	231	4,3
avstrijske nemške dežele	281	288	569	10,6
češke dežele	245	252	497	9,3
Dalmacija	10	5	15	0,3
Galicija	15	9	24	0,5
neznano	1	6	7	0,1
	2495	2864	5357	100,0

V podatkih o domovinski pripadnosti je kraj porekla deloma zaborisan; domovinska pripadnost, ki jo je določala zakonodaja, se je mogla spreminjati. Zato je domovinska pripadnost manj primerna in manj zanesljiva za določanje narodnostnega porekla prebivalstva oziroma za določanje materinega jezika. Po zakonu o domovinstvu od 3. decembra 1863, ki je bil tedaj v veljavi, se je domovinska pravica pri-

dobila: 1. z rojstvom, 2. s sklenitvijo zakona, 3. s sprejemom v domovinsko zvezo in 4. z nastopom javne službe.²⁰ Zakonski otroci so pridobili domovinstvo v občini, kjer je v času njihovega rojstva oče imel domovinsko pravico, nezakonski pa v domovinski občini matere. Žene so ga s sklenitvijo zakona pridobile v občini, kjer je mož imel domovinsko pravico. Definitivno nastavljeni dvorni, državni, deželni uradniki in uradniki javnih fondov, duhovniki in javni učitelji so pridobili domovinstvo z nastopom službe v tisti občini, kjer jim je bilo določeno stalno bivališče. Pri spremembah domovinske pravice je žena praviloma sledila domovinstvu moža, mladoletni otroci pa domovinstvu staršev.

Glede na navedene predpise zakona so v Ljubljani pridobili domovinstvo priseljeni javni uradniki, njihove žene in otroci. Tudi pripadnike drugih poklicev je mestna občina na njihovo prošnjo proti plačilu določenih taks sprejemala v domovinsko zvezo. Iz tega razloga je bil odstotek v Ljubljani pristojnih oseb nemškega občevalnega jezika znatno višji kot pa rojenih v Ljubljani. Če razčlenimo tudi domovinsko pripadnost po jezikovnih območjih, pridemo do zaključka, da je približno petina v Ljubljani prisotnih oseb nemškega občevalnega jezika imela domovinsko pravico na slovenskem jezikovnem območju. Pri upoštevanju še drugih nenemških jezikovnih območij, zlasti češkega, se pa delež nemško govorečih oseb z domovinstvom zunaj nemškega jezikovnega območja poveča približno na četrtino. Tako nam obe analizi, po rojstni in po domovinski pripadnosti, kažeta, da je bila skupina prebivalstva nemške narodnosti precej manjša kot skupina nemškega občevalnega jezika.

Pri presoji statistike občevalnega jezika je treba upoštevati takratne jezikovne razmere med ljubljanskim prebivalstvom, ki so bile drugačne kot narodnostne. Na zunaj je imela Ljubljana nemško lice, ki so ga ji dajali ulični in drugi napisi ter prevladovanje nemščine v javnem življenju. V mnogih sicer slovenskih meščanskih družinah, družinah izobražencev, državnih uradnikov itd. so nekako že po tradiciji uporabljali nemščino. Ob ljudskem štetju je še mnogo Slovencev navedlo kot občevalni jezik »kranjski«, drugi so zapisali kar »slovanski«. Mož, ki je bil iz Moravč, je kot svoj občevalni jezik navedel slovenščino, za ženo, ki je bila iz Pišec na Bizeljskem, pa je zapisal »Windisch«. Zlasti pri preprostem in manj poučenem prebivalstvu so bili pojmi o jezikovni in narodni pripadnosti deloma še nejasni in nerazčiščeni. Pozneje so se razmere spremenile; spremembe so bile pač združene z naraščanjem slovenske narodne zavesti in zavesti o pripadnosti k slovenski jezikovni skupnosti ter tudi z naraščajočim uveljavljanjem slovenskega jezika v javnem življenju.

Nekaj takih sprememb naj ilustrirajo konkretni primeri oseb, ki so bile leta 1880 izkazane z nemškim občevalnim jezikom, pa so se pozneje uveljavile kot Slovenci v našem kulturnem in javnem življenju. Z eno izjemo so bili vsi prizadeti tedaj v otroški dobi in niso sami vplivali na vpise v statističnih obrazcih.

²⁰ Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1865, št. 105, str. 368 sl.

Vilko Baltič, sin deželnosodnega uradnika, ki je bil doma s Krke, je kot upravni uradnik v Jugoslaviji postal veliki župan v Ljubljani, bil je tudi predsednik Pokojninskega zavoda v Ljubljani; pozneje je postal podban in ban v južnih banovinah države. Josip Dostal je postal ravnatelj škofijske pisarne in umetnostni zgodovinar, njegov oče rojen v Spodnji Šiški, je bil hranilnični uradnik. Josip Mantuani, muzejski ravnatelj, umetnostni in glasbeni zgodovinar, je bil sin krojača, ki je bil rojen na Hrvaškem. Oče Frana Milčinskega, pravnika in slovenskega pisatelja, je bil po rodu Čeh, poročen je bil s Slovenko, po poklicu je bil davčni uradnik, zase in za vso družino je kot občevalni jezik priznal nemščino. Alfonz Paulin, botanik, je bil sin oskrbnika na Turnški graščini pri Leskovcu; ob času ljudskega štetja je bil realčni suplent; gospodinja, ki je pri njej stanoval, je tudi navedla nemški občevalni jezik. Ob ljudskem štetju 1910 je Paulin zase, za mater in sestre izkazal slovenščino kot občevalni jezik. Anton Skumovič, univerzitetni profesor prava, je bil sin upokojenega oficirja; rojen je bil na Kapeli pri Radencih, kjer je oče imel vinograd; ob času ljudskega štetja je Skumovič obiskoval v nemškem razredu gimnazijo v Ljubljani. Fran Windischer, generalni tajnik zbornice za trgovino, obrt in industrijo, gospodarski publicist, mecen umetnosti, je bil rojen v Postojni; njegov oče, rojen v Kranju, je bil davčni uradnik. V rubriki občevalnega jezika je bilo prvotno pri vseh družinskih članih vpisano »deutsch und slovenisch«, slovenščino je pozneje popisovalni organ rdeče prečrtal. Poseben primer je bil Rihard Zupančič, kot matematik je postal profesor ljubljanske univerze. Bil je rojen Ljubljančan tako kot tudi njegov oče, ki je bil po poklicu tovarniški uradnik. Ob ljudskem štetju 1880 je bil njegov priimek vpisan kot Suppantšitsch. Rihar Zupančič je ob ljudskem štetju leta 1931 navedel kot svoj materin jezik slovenski, materin jezik njegove žene, ki je bila iz Avstrije, je bil nemški; oba sta bila pravoslavne vere. Med okupacijo v zadnji vojni je Zupančič zopet postal Nemeč.²¹

Med osebami z nemškim občevalnim jezikom so bili leta 1880 pri nemških trgovcih in mojstrih živeči trgovski in obrtni pomočniki, ki pa so bili rojeni na slovenskem jezikovnem območju. Ko so nekdanji pomočniki postali samostojni trgovci in obrtniki, so se priznavali za Slovence in se uveljavili v slovenskih trgovskih in obrtniških organizacijah. Mnogi dijaki, med njimi več učiteljskih, iz slovenskega jezikovnega območja so stanovali pri nemških gospodinjah oziroma družinah, izkazani so bili z nemškim občevalnim jezikom. Za marsikatero teh dijakov se more ugotoviti, da so se pozneje priznavali za Slovence. Med dijaki z nemškim občevalnim jezikom sta bila tudi brata Maks in Edmund Fabiani iz Kobdilja pri Štanjelu; Maks je postal arhitekt, ki je napravil osnutek regulacijskega načrta za Ljubljano in načrte za več ljubljanskih stavb.

Spremenbe v strukturi jezikovne pripadnosti, ki so se izražale v prehajanju od nemškega k slovenskemu občevalnemu jeziku, so v nekaj

²¹ V. Molè, Iz knjige spominov, Ljubljana 1970, str. 475 sl.

letih širjenja slovenske narodne zavesti zavzele večji obseg. Leta 1880 so osebe z nemškim občevalnim jezikom, skupaj z vojaštvom jih je bilo 5658, predstavljale 21,5% v Ljubljani prisotnega prebivalstva. Deset let pozneje, ob štetju leta 1890, jih je bilo 5127 oziroma 16,8% prisotnega prebivalstva.

Italijanski občevalni jezik je leta 1880 izkazalo 141 oseb. Po rojstni pripadnosti so se razdelile:

	moški	ženske	skupaj
Kranjsko	4	4	8
Primorsko	42	55	97
Koroško	1		1
avstrijske nemške dežele	14	1	15
Dalmacija	1	5	6
Reka		1	1
Ogrska	1		1
Italija	4	8	12
	67	74	141

Od oseb, rojenih na Primorskem, jih je bilo največ iz Trsta, nato pa iz nemških avstrijskih dežel (iz južne Tirolske). Verjetno je bilo oseb italijanske narodnosti oziroma z italijanskim materinim jezikom več, kot jih je izkazovala statistika. Marsikdo, ki je bil rojen na popolnoma ali deloma italijanskem jezikovnem območju, je navedel nemščino kot občevalni jezik.

V skupini češkega občevalnega jezika je bilo 81 oseb, po rojstni pripadnosti so bile razdeljene na:

	moški	ženske	skupaj
Kranjsko	3	6	9
češke dežele	44	17	61
Dolnja Avstrija	1	1	2
Galicija	1		1
Dalmacija		1	1
Hrvatska	2	2	4
Ogrska	1	2	3
	52	29	81

Skupina češkega jezika bi bila precej močnejša, če bi bile v njej upoštevane vse osebe češkega materinega jezika. Razčlenjevanje skupine nemškega občevalnega jezika je pokazalo, da je bilo v tej skupini precejšnje število oseb iz češkega jezikovnega območja. Tudi po imenih in priimkih se je dalo ugotoviti, da so marsikateri Čehi bili izkazani z nemškim občevalnim jezikom. Med takimi je bil tudi Anton Nedvěd, učitelj glasbe in glasbeni vodja nemške filharmonične družbe; v številni obrazec je zase vpisal kot občevalni jezik nemščino, za svoje tri hčerke pa nemški in slovenski, slovenski je bil potem črtan. Nedvěd je postal upoštevan skladatelj slovenskih pesmi; Fran Šuklje zatrjuje v

svojih spominih, da je bil vnet Čeh. Bilo je tudi več Čehov, ki so vpisali slovenščino kot občevalni jezik, bili so povečini poročeni s Slovenkami in so se pri nas poslovenili. Drugi občevalni jeziki so bili zastopani le s posameznimi primeri. Poljski občevalni jezik je navedlo 6 oseb, 5 od teh je bilo rojenih v Galiciji. Hrvaški jezik sta izkazali dve osebi, obe sta bili rojeni na Hrvaškem. Ena oseba, rojena v Švici, je imela ladinski (retoromanski) občevalni jezik.

Pri osebah italijanskega, češkega in drugih posamezno zastopanih občevalnih jezikov se je domovinska pripadnost pri večini pripadnikov posameznih jezikovnih skupin skladala z rojstno pripadnostjo. Največ oseb z italijanskim občevalnim jezikom je bilo pristojnih na Primorskem ter v avstrijskih nemških deželah (na južnem Tirolskem), osebe češkega občevalnega jezika so povečini imele domovinstvo v čeških deželah.

Navedeni podatki o strukturi prebivalstva po občevalnem jeziku se nanašajo na osebe, ki so imele domovinsko pravico v avstrijskih deželah. Osebe, ki so bile pristojne v ogrski polovici monarhije, v Bosni ter v tujih državah, je mogoče povečini tudi razporediti po skupinah občevalnega jezika, ker je bil občevalni jezik izkazan; za manjši del, ki je upošteval navodila, da naj se ta rubrika izpolni le za pristojne v avstrijskih deželah, pa ni podatkov.

Osebe z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel so izkazovale občevalni jezik:

	moški	ženske	skupaj
slovenski	46	50	96
hrvaški	31	10	41
srbski	5		5
češki	2	2	4
slovaški	1		1
nemški	189	173	362
italijanski	49	27	76
madžarski	3	5	8
romunski		1	1
ladinski	4	5	9
francoški		2	2
brez podatkov	56	26	82
	386	301	687

Pri osebah z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel je bil nemški občevalni jezik najmočneje zastopan. Nekaj več kot četrtina oseb, največ žensk, nemške jezikovne skupine je bila rojena v Ljubljani, to so bile predvsem domačinke, ki so se poročile z neavstrijskimi državljani, in otroci iz teh zakonov. Dobra petina je bila rojena v Nemčiji, za njo je nemški občevalni jezik samo ob sebi umeven, ravno tako za tiste, ki so bili rojeni v Švici. Na Hrvaškem in v Reki je bilo rojenih 47, na Ogrskem 64 oseb, zelo verjetno je, da niso bile vse nemškega porekla ter da so le glede na tedanje ljubljanske jezikovne razmere priznavale nemščino kot občevalni jezik. Isto velja za osebe, ki so bile rojene na

Kranjskem zunaj Ljubljane, na Slovenskem Štajerskem in na drugih nenemških jezikovnih področjih.

Osebe nemške jezikovne skupine neavstrijske domovinske pripadnosti so se po pristojnosti razdelile po deželah oziroma državah:

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	34	34	68
Ogrska	67	50	117
Nemčija	59	66	125
Italija	10	10	20
Švica	18	12	30
Švedska	1	1	2
	189	173	362

Med prebivalci z domovinsko pravico zunaj avstrijskih dežel je bilo 96 oseb s slovenskim občevalnim jezikom. Skoraj dve tretjini sta bili rojeni na slovenskem jezikovnem območju, med njimi domačinke, poročene s tujci, pristojnimi v ogrski polovici države in v drugih državah, ter njihovi otroci. Na Hrvatskem in v Reki je bilo rojenih 20 oseb te skupine, večina jih je bila hrvaškega rodu ter je v Ljubljani prevzela slovenski jezik. Domovinska pripadnost teh oseb s slovenskim občevalnim jezikom je bila:

	moški	ženske	skupaj
Hrvatska, Reka	20	20	40
Ogrska	13	14	27
Nemčija	2		2
Italija	9	15	24
Švica	2	1	3
	46	50	96

V skupini z italijanskim občevalnim jezikom, ki je štela 76 oseb, jih je bilo 46 rojenih v Italiji, od teh 34 moških, 16 na Primorskem, predvsem v Trstu, ter 10 na Reki. Po domovinstvu oziroma državljanstvu so se razdelili:

	moški	ženske	skupaj
Reka	7	10	17
Italija	39	13	52
Nemčija	2	2	4
Švica	1	2	3
	49	27	76

Hrvaški občevalni jezik je imelo 41 oseb z neavstrijskim domovinstvom, razen ene so bile vse rojene na Hrvatskem. Med njimi je bilo 31 moških. Domovinstvo je imelo na Hrvatskem 35 oseb, 6 na Ogrskem.

Drugi občevalni jeziki so bili zastopani le v nekaj primerih. Srbski jezik je izkazovalo 5 moških, rojeni so bili na Ogrskem, v Bosni, Srbiji in Bolgariji ter so tudi domovinstvo imeli v istih deželah. Češki občevalni jezik so imele 4 osebe, rojene so bile v raznih deželah, pristojne pa vse na Hrvaškem. Ogrski občevalni jezik je izkazalo 8 oseb, 1 slovaški in 1 romunski, vse so bile rojene in pristojne na Ogrskem. Ladinski občevalni jezik je imelo 9 oseb, 6 je bilo rojenih v Švici, 2 v Ljubljani in 1 na Goriškem, vse so imele švicarsko državljanstvo. Dve osebi sta navedli francoski občevalni jezik, ena oseba s francoskim občevalnim jezikom je bila rojena v Franciji, druga v Švici.

Od oseb, za katere občevalni jezik ni bil izkazan, je bilo rojenih na Hrvaškem in v Reki 20, v Ljubljani 11, v Italiji 11, na Ogrskem 8, v Srbiji 7, iz drugih dežel oziroma držav je bilo le po nekaj primerov. Močno so prevladovali moški. Po domovinstvu so bili razdeljeni:

	moški	ženske	skupaj
Hravska, Reka	18	6	24
Ogrska	4	6	10
Bosna	4		4
Srbija	7		7
Nemčija	5	6	11
Italija	9	1	10
Švica	5	7	12
druge države	4		4
	56	26	82

V naslednjem pregledu so osebe z domovinstvom zunaj avstrijskih dežel, razporejene so po deželah oziroma državah, v katerih so bile pristojne oziroma so imele državljanstvo.

	moški	ženske	skupaj
Hravska, Reka	107	81	188
Ogrska	94	77	171
Bosna	4		4
Nemčija	68	74	142
Italija	67	39	106
Švica	30	28	58
druge države	16	2	18
	386	301	687

Zunaj avstrijskih dežel pristojni in tuji državljani so bili rojeni v deželah oziroma državah:

	moški	ženske	skupaj
Kranjska, Slovenska			
Štajerska, Primorska	80	140	220
druge avstrijske dežele	15	23	38
Hravska, Reka	91	47	138
Ogrska	60	29	89

Bosna	5		5
Nemčija	49	28	77
Italija	48	22	70
Švica	22	10	32
druge države	16	2	18
	386	301	687

Razčlenitev skupine oseb z neavstrijskim domovinstvom in tujim državljanstvom je pokazala, da ta skupina ni bila v celoti tuj etnični element med ljubljanskim prebivalstvom. Skoraj tretjina je bila rojena na slovenskem jezikovnem območju, skoraj 15 % je izkazalo slovenščino kot občevalni jezik. Ker pa je občevalni jezik nezadosten znak za določanje narodne pripadnosti, smemo računati, da je bil odstotek oseb slovenskega rodu tudi v tej skupini višji kot odstotek po občevalnem jeziku.

V.

Pri ugotavljanju etnične strukture ljubljanskega prebivalstva je potrebno omeniti tudi sicer manj številne primere priseljenih oseb tujega narodnostnega porekla oziroma materinega jezika, ki pa so, živeči med Slovenci, prevzeli slovenski občevalni jezik. Také osebe so bile ugotovljene po kraju rojstva; ako so bile rojene v drugem jezikovnem območju, bile morda tam tudi pristojne ter so njihovi priimki in imena kazala na pripadnost drugi narodnosti, potem jih moremo z gotovostjo šteti kot osebe neslovenskega porekla. Skupina teh oseb, družinskih poglavarjev, je izkazana v naslednji tabeli po deželah oziroma državah rojstva, obenem je v pregledu navedeno število družinskih članov, žene in otroci, ki so razdeljeni v dve skupini, eni so bili rojeni v tujih deželah, drugi pa na slovenskem jezikovnem območju. V pregledu so upoštevane tako osebe, ki so bile pristojne v avstrijskih deželah kot tudi v ogrski polovici države in v inozemstvu.

Rojeni v	Družinski poglavarji	Družinski člani		Skupaj
		rojeni v tujih deželah	rojeni na slov. jezik. območju	
čeških deželah	22	6	42	70
hrvatskih deželah z Dalmacijo	20	3	23	46
avstrijskih nemških deželah	5			5
ogrskih deželah	3		1	4
Nemčiji	1		7	8
Italiji	6	3	9	18
	57	12	82	151

Absolutno je bilo število oseb tujega porekla, ki so prevzele slovenski jezik, majhno. Če pa primerjamo njihovo število s številom vseh oseb, ki so izkazale npr. češki ali hrvaški občevalni jezik, potem je slika drugačna. Vseh oseb češkega občevalnega jezika je bilo 85, hrvaškega pa 43. Primerjava s temi številkami odkrije, da se je poslovenila nekako četrtnina Čehov ter tretjina v Ljubljano priseljenih Hrvatov. Tako asimilacijo je pospeševala tako sorodnost slovanskih jezikov kot tudi zakoni, sklenjeni s Slovenkami. Dogajalo se je tudi, da sta bila oba zakonca češkega rodu, vendar sta priznala slovenščino kot občevalni jezik. Nekateri izmed Čehov in Hrvatov so navedli zase, včasih pa še za družinske člane »slovanski« občevalni jezik, kar se je dogajalo tudi pri čisto slovenskih družinah. »Slovanski« jezik je v takih primerih štet kot slovenski.

Med Čehi, ki so priznali slovenski občevalni jezik, je bilo več izobražencev, zlasti inženirjev ter državnih uslužbencev. Od Hrvatov je bilo precej obrtnikov, zlasti frizerjev. Poleg poslovenjenih Čehov in Hrvatov ter njihovih družinskih članov so bili še primeri zlasti obrtnih pomočnikov in vajencev teh narodnosti, ki so živeli v družinah slovenskih mojstrov in je bil zanje vpisan slovenski občevalni jezik. Za take primere bi mogli postaviti vprašanje ali se je to zgodilo z njihovo vednostjo in privolitvijo.

Priseljenci drugih narodnosti so le izjemoma prevzeli slovenščino. Še največ takih primerov je bilo pri Italijanih, po poklicih so bili slaščičarji, brusarji in razni drugi obrtniki.

V primerjavi z vsemi prebivalci tujega porekla je bilo število tistih izmed njih, ki so priznali slovenski občevalni jezik, preneznatno, da bi moglo njihovo upoštevanje znatneje spreminjati splošno sliko etnične strukture ljubljanskega prebivalstva. Tako jezikovno prilagajanje pa je nadaljnji primer, ki kaže, da se etnično poreklo dostikrat ne da ugotoviti na osnovi jezika.

Ravno tako je jezik nesposoben za določanje narodnosti v družinah z družinskimi člani raznih občevalnih jezikov. Med temi niso le družine, v katerih sta mož in žena bila različnega materinega jezika in sta navedla tudi različna občevalna jezika, temveč so bili pogosti primeri, da je za nekatere otroke bil izkazan npr. slovenski, za druge pa nemški jezik. Družin z različnimi občevalnimi jeziki za posamezne družinske člane je bilo 224, od teh 172 slovensko-nemških. Upoštrevane so vse družine, tako pristojne v avstrijskih deželah kakor zunaj njih. Družinski člani slovensko-nemških družin so se po občevalnem jeziku razdelili:

	očetje	matere	otroci	skupaj
slovenski	35	114	257	406
nemški	120	58	106	284
skupaj	155	172	363	690

V mešanih slovensko-nemških zakonih so največkrat očetje izkazovali nemški občevalni jezik; šlo je predvsem za priseljene Nemce, ki

so se poročili s Slovenkami. Pri otrocih teh mešanih zakonov je močno prevladoval (70 %) slovenski jezik. Glede na tedanje jezikovne razmere v Ljubljani ter glede na položaj, ki ga je imela nemščina v javnosti in v šoli, je tak rezultat vreden upoštevanja.

Znotraj jezikovno mešanih družin je prihajalo do raznih kombinacij, nekatere so razumljive, druge bi se dale razložiti najbrž le, če bi poznali konkretne družinske razmere. Ni povsod obveljal jezik enega izmed staršev in niso isti jezik prevzeli vsi otroci. V primerih, ko ni bil za vse otroke izkazan isti jezik, se je dogajalo, da je bil za starejše otroke vpisan nemški jezik, za mlajše slovenski. Starejši otroci so bili morda že v kakšni službi, kjer so govorili nemško, ali pa so obiskovali šolo, kjer so se učili tega jezika, zato je bil naveden kot njihov občevalni jezik. Pri deželnem predsedniku Winklerju je bil pa obraten primer, za starše in pet starejših otrok je bil vpisan slovenski, za triletnega sina in enoletno hčerko pa nemški. Oba najmlajša sta bila rojena na Dunaju; v družini je bila otroška vrtnarica z nemškim občevalnim jezikom. Morda je bil to razlog, da je bila najmlajšima pripisana nemščina. Bile so tudi družine, v katerih se je jezik otrok ravnal po spolu, sinovi so imeli nemški jezik kot oče, hčerke slovenski po materi. Ne manjka pa primerov, ko so starši priznavali zase nemški občevalni jezik, za vse otroke pa so vpisali slovenščino.

Druga najpogostejša kombinacija mešanih družin je bila nemško-italijanska, bilo je 14 takih družin. Za matere je bila povsod izkazana italijanščina, za 7 očetov pa nemščina. Od otrok je 26 imelo nemščino, 10 italijanščino za občevalni jezik. Sledila je slovensko-italijanska oziroma slovensko-ladinska skupina. V 15 družinah je slovenščino izkazovalo 6 očetov in 9 mater, italijansko ali ladinsko pa 8 očetov in 6 mater. Slovensko-češka ali poljska skupina je štela 10 družin, v vseh so očetje izkazovali češki ali poljski jezik, matere in vseh 23 otrok pa slovenski. Pri 5 slovensko-hrvaških družinah so le očetje bili hrvaškega jezika, 4 matere in 4 otroci pa slovenskega. Ostale skupine so bile še nemško-češke, nemško-hrvaške in češko-italijanske, ki pa je vsaka štela le po par oseb. V nemško-češki je bil za otroke vpisan le nemški, v nemško-hrvaški hrvaški, v češko-italijanski pa italijanski občevalni jezik. Svojevrsten je bil primer družine, v kateri je oče imel poljski, mati italijanski, 4 otroci pa nemški občevalni jezik; razlog za nemški občevalni jezik pri otrocih je iskati brez dvoma v obisku šol z nemškim učnim jezikom.

VI.

Pri obdelavi gradiva ljudskega štetja iz leta 1880 za poklicno strukturo prebivalstva s tujimi občevalnimi jeziki ni kazalo nasloniti se popolnoma na poklicne grupe, ki jih je uporabila statistika pri objavi rezultatov. Razčlenitev po poklicnih grupah je bila drugačna kot pri naslednjih ljudskih štetjih in za naše namene ne ustreza v celoti. Zato so izkazane nekatere posebne poklicne oziroma družbene skupine, ki so bile značilne ravno za jezikovno strukturo prebivalstva.

V naznanilnicah (statističnih obrazcih) ljudskega štetja sta bili rubriki za podatke o poklicu in o položaju v poklicu oziroma v službenem razmerju. Po navodilih naj bi se v prvo rubriko vpisal poklic in vrsta poklica, obrt, vir preživljanja oziroma zaslužka. V drugi rubriki pa bi bilo treba odgovoriti na vprašanje, kakšen je položaj v poklicu, ali gre npr. za posestnika, zakupnika, delavca z letno, mesečno, dnevno plačo, ali za tovarniškega podjetnika, poslovodjo, delavca, ali za mojstra, pomočnika, delavca, učenca, dninarja v obrti, ali lastnika, knjigovodjo, pomočnika itd. trgovine, ali za hišnega posla itd. Odgovori na vprašanja v obeh poklicnih rubrikah so bili mnogokrat pomanjkljivi in nejasni, zlasti na vprašanje po položaju v poklicu jih mnogo ni znalo odgovoriti. Posebno pri številnih osebah, ki so navedle obrtniške poklice, npr. mizar, ključavničar, se po vpisih ni dalo ugotoviti, ali so bili samostojni mojstri ali pomočniki ali morda delavci v tovarnah. Objavljena statistika je sicer izkazala po poklicnih skupinah samostojne, uradnike in poslovodje ter delavce, vendar so verjetno magistratni organi veliko teh podatkov sami prikrojili po lastnem znanju in ne po nepopolnih vpisih v vprašalnih obrazcih.

Na podlagi podatkov v obeh poklicnih rubrikah je bilo prebivalstvo razdeljeno po poklicnih skupinah, ki so navedene v naslednjih pregledih, znotraj poklicnih skupin pa je razporejeno glede na njihov položaj v poklicu. K tej razdelitvi je potrebnih nekaj pojasnil.

Poleg poklicne skupine obrti in industrije je izkazana še skupina »Šivilje, pletilje itd.« V tej skupini so še krojačice, modistke in osebe, ki so se ukvarjale z ženskimi ročnimi deli. To so bili pogosti ženski poklici, vendar je dvomljivo, če je v vseh primerih šlo za pridobitno dejavnost. Najbrž je bilo delo šivilje ali pletilje mnogokrat omejeno le na domačo družino. Gostinstvo je izkazano v posebni skupini; statistika ljudskega štetja ni imela te skupine, bila je vsebovana v skupini obrti in industrije. Skupaj z rentniki so tudi osebe, ki so navedle le, da so zasebniki, ne da bi označili vir preživljanja. Med rentniki je bilo več plemiških hčera, označene so bile kot »Stiftsfräulein«, prejemale so razne njim namenjene ustanove. V skupini državnih in drugih javnih služb so zajeti tudi poštni in telegrafski uslužbenci ter vojaški uslužbenci, kolikor so bili pač popisani skupaj s civilnim prebivalstvom. V posebni skupini so vsi, ki so bili zaposleni pri železnici; izkazalo se je, da je mnogo železniških uslužbencev navedlo tuje občevalne jezike, zato je umestno, da so ločeno prikazani. Ločeno so izkazani ubožni preskrbovanci, to je osebe, ki so prejemale, največkrat od mesta, ubožno podporo in jim je ta bila v celoti ali delno vir preživljanja. V statistiki prebivalstva za leto 1880 so bili ubožni preskrbovanci verjetno vsebovani med upokojenci. Posebno skupino sestavljajo zasebni uradniki; precej oseb je označilo kot poklic zasebni uradnik, knjigovodja, poslovodja ali podobno, ne da bi bilo navedeno, ali gre za uslužbenca v trgovini, tovarni ali kje drugje. To je bil razlog, da je treba to skupino ločeno izkazati. Isto velja za šibko skupino delavcev, ki verjetno sodijo v skupino »dninarjev s spremenljivo zaposlitvijo« statistike iz leta 1880. Tudi maloštevilni hišniki in hišnice ter postreščki in postrežnice

so uvrščeni v posebno skupino, ker jih v druge skupine ni mogoče razvrstiti. V skupini prostih poklicev so odvetniki, notarji, zdravniki ter inženirji, kolikor je razvidno, da niso bili nikjer uslužbeni. Med zasebnimi učitelji so največ učitelji in učiteljice jezikov ter glasbe. Precej raznolika in številna je skupina gledaliških igralcev, pevcev, glasbenikov itd., med njimi so tudi muzikanti, ki so godli po gostilnah, in razni artisti. Svojo skupino imajo dijaki in dijakinje, ki so živeli v raznih internatih in učnih zavodih, ter tisti ljubljanski dijaki, ki so stanovali pri dijaških gospodinjah in ljubljanskih družinah. Njihova prisotnost v Ljubljani je bila v zvezi s študijem; ker so bili pri njih tuji jeziki sorazmerno močneje zastopani, jih je potrebno izkazati posebej. posebni razlogi za bivanje v Ljubljani so bili odločilni tudi za skupino bolnikov v bolnišnicah in kaznjencev v jetnišnicah in v prisilni delavnici.

Osebe v posameznih poklicnih skupinah so razporejene še glede na njihov položaj v poklicu na štiri podskupine. V prvi podskupini so osebe, ki so opravljale poklic in so torej bile pridobitno zaposlene, ter osebe z lastnimi dohodki. V drugi podskupini so zajeti hišni posli, v tretji gospodinje, v četrti pa vzdrževani družinski člani. Pogosto je bilo v isti družini pri več ženskih družinskih članih vpisano, da so gospodinje ali da pomagajo v gospodinjstvu. V takih primerih je le ena izkazana kot gospodinja, druge so med vzdrževanimi družinskimi člani. Vzdrževani družinski člani so bili predvsem otroci, vmes so tudi odrasle osebe, ki za nje ni bil naveden nikak poklic.

Poklicna struktura prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom, ki je bilo pristojno v avstrijskih deželah, brez aktivnega vojaštva, je razvidna iz naslednjega pregleda.

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki-stanovalci	Hišni posli	Gospodinje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	386		26	138	231	781
Šivilje, pletilje itd.	153				18	171
Trgovina	258		34	73	160	525
Gostinstvo	106		9	23	51	189
Hišni in drugi posestniki	70		17	24	32	143
Rentniki, zasebniki	175		24	19	44	262
Državne in druge javne službe	386		51	249	435	1121
Železnica	149		7	119	200	475
Javni in drugi upokojeanci	327		31	126	226	710
Ubožni preskrbovanci	48		1	5	13	67
Zasebni uradniki	116		3	51	88	258
Delavci	16			1	3	20
Hišniki, postrežki	17			3	2	22
Prosti poklici	28		5	19	50	102
Zasebni učitelji	32			2	5	39
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	51		3	11	7	72

Redovniki, redovnice	32					32
Dijaki v zavodih in na stanovanju	196					196
Bolniki v bolnišnici	28					28
Kaznjenci	82					82
Brez navedbe	48		1	2	11	62
Skupaj	2398	306	212	865	1576	5357

Najštevilnejšo skupino so tvorili državni in drugi javni uslužbenci, skupaj z družinskimi člani so predstavljali 20 % nemško govorečega prebivalstva. Kako izredno visok je bil ta delež, pokaže primerjava z deležem vseh javnih uslužbencev in njihovih svojcev v primerjavi s celotnim prebivalstvom, izvzemši aktivno vojaštvo. V objavljeni statistiki ljudskega štetja 1880 so bili javni uslužbenci upoštevani v naslednjih skupinah: aktivni dvorni, državni, deželni in občinski uradniki in njihovi svojci, vojaštvo, učiteljstvo, višje zdravstveno osebje, uradni sluge ter žandarmerija in drugo varstveno osebje. V skupinah učiteljstva in višjega zdravstvenega osebja niso bili le javni uslužbenci, temveč tudi zasebni učitelji in zdravniki, ki so opravljali le privatno prakso. Ker v teh dveh skupinah ni mogoče ločiti obeh kategorij, so vsi skupaj upoštevani kot javni uslužbenci, zaradi česar je njihov delež izkazan v primeri z vsem prebivalstvom nekoliko višje, kot je dejansko bil. Aktivno vojaštvo ni upoštevano, ker ga ni tudi v našem pregledu nemško govorečega prebivalstva. V navedenih skupinah javnih uslužbencev z njihovimi svojci je bilo 2618 oseb ali 10,6 % navzočega prebivalstva brez aktivnega vojaštva.²² Pri prebivalstvu z nemškim občevalnim jezikom je vsaka peta oseba pripadala skupini javnih uslužbencev, pri vsem civilnem prebivalstvu pa le vsaka deseta. Močno prevladovanje nemško govorečih oseb med javnimi uslužbenci je bilo posledica tedanje jezikovne prakse v javni upravi in v šolstvu ter političnih razmer, ki so v njih Nemci imeli prednost pri zasedanju raznih uradniških mest. Pod vplivom jezikovnih in političnih razmer so tudi javni uslužbenci nemškega materinega jezika uporabljali nemški občevalni jezik.

Še močnejše so osebe z nemškim občevalnim jezikom prevladoval v skupini upokojevcev, ki je predstavljala 13,2 % nemško govorečega prebivalstva; ob štetju je bilo v Ljubljani skupno 1346 upokojevcev, ustrežajoči delež od celotnega prebivalstva, izvzemši aktivno vojaštvo, je znašal le 5,5 %. V skupini upokojevcev so bili predvsem bivši javni uslužbenci in njihovi svojci, zato veljajo glede prevladovanja Nemcev oziroma nemško govorečih oseb isti razlogi kot za skupino javnih uslužbencev. Ker so bile v skupini upokojevcev sorazmeroma starejše osebe, ki so bile v prejšnjih časih pod še močnejšim vplivom nemškega jezika, je razumljivo, da je pri njih razmerje še bolj v prid prebivalstva z nemškim občevalnim jezikom kot v skupini javnih uslužbencev. Od večjih poklicnih skupin so imeli med nemško govorečimi višji odstotek železniški uslužbenci s svojci (8,9 %) in trgovina (9,8 %), glede na vse prebivalstvo sta bila ustrežajoča deleža nekoliko nižja; skupina

²² Statistični podatki ljudskega štetja 1880 po poklicih so vzeti iz publikacije »Laibach. Statistischer Bericht . . .«, ki je bila navedena v opombi 16.

osebnega in blagovnega transporta po kopnem (razen železniških uslužbencev je zajemal zasebne prevoznike) je štela s svojci 1844 oseb oziroma 7,5 %, skupina trgovine pa 1972 oseb oziroma 8 % ljubljanskega prebivalstva. Za železniške uslužbence velja deloma isto, kar je bilo rečeno za javne uslužbence sploh, deloma je bila tudi potreba po določenih strokovnih kvalifikacijah, ki jih domačini niso imeli, razlog, da so prišle od drugod osebe s tujim, predvsem nemškim občevalnim jezikom na službena mesta pri železnici. Močnejšo udeležbo nemškega prebivalstva v trgovini moremo razložiti deloma z zvezo, ki je bila med socialno in med jezikovno oziroma narodnostno strukturo prebivalstva. Trgovina je predstavljala imovitejšo plast, ki so bili v njej Nemci močnejše zastopani. Trgovski poklic je bil v mnogih družinah že tradicija, ta pa je segala nazaj v čase, ko je bil značaj Ljubljane še močnejše pod vplivom nemščine. Trgovina je eden izmed poklicev, ki so najbolj v stiku z občinstvom in javnostjo; zunanje, javne jezikovne razmere so odsevale tudi v jezikovni praksi oseb prizadetega poklica.

V skupini dijakov, stanujočih v zavodih in pri družinah, jih je bil velik del s slovenskega jezikovnega območja. V nekaterih internatih, ki so bili v rokah Nemcev, so za vse gojence, tudi za tiste drugih narodnosti oziroma materejnega jezika, navedli nemški občevalni jezik. Tudi v nemških družinah oziroma v družinah, ki so priznavale nemščino za občevalni jezik, so za dijake-stanovalce vpisali nemščino. Bolniki v bolnišnicah ter kaznjenci v jetnišnicah in prisilni delavnici so bili izkazani vsak s svojim materinim jezikom, v teh zavodih ni bilo enotnega občevalnega jezika.

Druge tuje jezikovne skupine ljubljanskega prebivalstva z domovinstvom v avstrijskih deželah so izkazane po poklicih v skupni tabeli. Ker so te skupine maloštevilne, so osebe, ki so pripadale posameznim poklicem, navedene le v skupnem številu, ne da bi ločili pridobitno prebivalstvo in osebe z dohodki od vzdrževanih.

Poklicne skupine	Italijanski	Češki	Poljski	Hrvaški
Obrt in industrija	20	11	1	
Šivilje, pletilje itd.	2			
Trgovina	6	3		
Gostinstvo		1		
Hišni in drugi posestniki	1		2	
Rentniki	8	1		1
Državne in druge javne službe	11	35	1	1
Železnica	13	8	1	
Javni in drugi upokojeenci	16	3	1	
Ubožni preskrbovanci		3		
Zasebni uradniki	1	3		
Delavci		2		
Prosti poklici	5	4		
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.		2		
Dijaki v zavodih in na stanovanju	33	2		
Kaznjenci	23			
Brez navedbe	2	3		
Skupaj	141	81	6	2

Za osebe z italijanskim občevalnim jezikom sta bili značilni dve močnejši skupini, dijaki in kaznjenci. Premožnejše italijanske družine na Primorskem in v Dalmaciji so pošiljale svoje otroke v ljubljanske šole, zlasti na realko, Mahrovo trgovsko šolo ter v uršulinsko samostansko šolo, predvsem z namenom, da se dobro naučijo nemškega jezika.

V ljubljanskih kazenskih zavodih, največ v prisilni delavnici, so prestajale kazni tudi osebe s Primorske in južne Tirolske. Tako so dijaki in kaznjenci, ki so prihajali v Ljubljano le za določen čas, dvignili število prebivalstva z italijanskim občevalnim jezikom. Od češko govorečih oseb je bilo največ državnih in drugih javnih uslužbencev ter njihovih svojcev. Med njimi so bili zlasti inženirji, poklic, ki so ga takrat Slovenci še malo poznali. Državne oblasti so včasih dajale pri nastavitvah nekaterih kategorij državnih uradnikov na slovenskem jezikovnem območju prednost češkim reflektantom, ker so se kot Slovani jezikovno lažje sporazumeli z ljudmi, ki niso bili večji nemščine. To je veljalo v večji meri ravno za tehnične poklice, npr. geometre, ki so pri svojem delu bili v stalnem stiku s podeželskim prebivalstvom. Tudi pri železnici je bilo nekaj Čehov; na posameznike naletimo v drugih poklicnih skupinah, kjer je šlo za delo tehničnega značaja.

Poklicna struktura oseb z domovinstvom na Hrvaškem, v Reki, na Ogrskem ter v Bosni je prikazana v naslednji tabeli.

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki-stanovalci	Hišni posli	Gospodinjje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	62			19	36	117
Šivilje, pletilje itd.	3					3
Trgovina	23		1	7	11	42
Gostinstvo	6			2	5	13
Rentniki, zasebniki	6			1		7
Državne in druge javne službe	8		4	8	14	34
Železnica	2					2
Javni in drugi upokojenci	26		3	9	31	69
Zasebni uradniki	3			2	5	10
Delavci	1				1	2
Hišniki in postreščki	2					2
Prosti poklici	2			1		3
Zasebni učitelji	2			1		3
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	2					2
Redovniki	1					1
Dijaki v zavodih in na stanovanju		45				45
Bolniki v bolnišnicah		1				1
Brez navedbe	7					7
Skupaj	156	46	8	50	103	363

Osebe, ki so imele domovinstvo v ogrski polovici bivše monarhije, so pripadale največ k gospodarskim poklicnim skupinam, obrti, trgovini in gostinstvu. Med trgovci je bilo nekaj Židov, ki so se preselili

iz Ogrske in so bili prvi predstavniki ljubljanske židovske naselbine po njihovi emancipaciji. Precej številna je bila skupina javnih in drugih upokoencev s svojci, kar kaže, da je imela Ljubljana nekaj privlačnosti za to kategorijo prebivalstva. Opozoriti je treba tudi na močno skupino dijaštva, šlo je predvsem za Hrvate in Srbe, ki so študirali na ljubljanskih šolah, predvsem na realki in na trgovski šoli. V tej skupini so bili tudi štirje dijaki iz Bosne.

Poklicna struktura tujih državljanov, to je oseb z državljanstvom zunaj avstro-ogrske monarhije, je bila:

Poklicne skupine	Zaposleni, osebe z dohodki	Osebe v zavodih, dijaki-stanovalci	Hišni posli	Gospodinjje	Vzdrževani družinski člani	Skupaj
Obrt in industrija	56		2	27	56	141
Trgovina	9			4	9	22
Gostinstvo	21			6	15	42
Hišni in drugi posestniki	7			4	6	17
Rentniki, zasebniki	5				1	6
Državne in druge javne službe	2		1	2	3	8
Železnica	1			1	3	5
Javni in drugi upokoenci	3			1	1	5
Ubožni preskrbovanci	1					1
Zasebni uradniki	3			2	3	8
Delavci	3					3
Prosti poklici	1			1	3	5
Zasebni učitelji	8			2		10
Gledališki igralci, pevci, glasbeniki itd.	5				1	6
Redovniki	5					5
Dijaki v zavodih in na stanovanju		34				34
Brez navedbe	4			1	1	6
Skupaj	134	34	3	51	102	324

Več kot polovica tujih državljanov je bila zaposlena v obrti in industriji, v trgovini in v gostinstvu. Osebe z državljanstvom zunaj avstrijskih dežel so se zaposlile največ v gospodarskih poklicnih skupinah. Ljubljansko gospodarstvo je torej pritegnilo nekaj tujih priseljencev. Ti so bili največini iz Nemčije in Italije. Nemški državljanji so bili zaposleni predvsem v industriji in v tiskarnah kot kvalificirani delavci. Priseljenci iz Švice so imeli kavarne, toda niso bili le lastniki kavarn, temveč tudi zaposleno osebje je bilo iz Švice. Menda so bili vsi iz kantona Graubünden, nekaj med njimi jih je bilo Retoromanov. Močna skupina so bili dijaki v internatih in na stanovanju. Največ je bilo dijakov iz Italije, nato iz Srbije; srbski dijaki so obiskovali predvsem Mahrovo trgovsko šolo. Tuji državljanji so bili razmeroma močneje zastopani v poklicnih skupinah vzgojiteljev in zasebnih učiteljev ter gledaliških igralcev, pevcev in godbenikov.

VII.

Analiza rezultatov ljudskega štetja 1880 je pokazala, da si moremo na podlagi občevalnega jezika napraviti le približno sliko etnične strukture ljubljanskega prebivalstva. Predvsem se občevalni jezik v mnogih primerih ne sklada z narodno pripadnostjo, razen tega ne razpolagamo s podatki občevalnega jezika za vojaštvo, manjkajo pa tudi podatki za del tujih državljanov. Občevalni jezik je ugotovljen, izvzemši vojaštvo in del tujih državljanov, za 24.511 oseb. Po občevalnem jeziku se razdelijo:

	absolutno	v %
slovenski	18.409	75,1
nemški	5.719	23,3
italijansko-ladinski	223	0,9
češko-slovaški	92	0,4
srbo-hrvatski	50	0,3
poljski	6	
madžarski	8	
romunski	2	
francoski	2	
	24.511	100,0

Iz več razlogov, ki smo jih podrobneje obravnavali, se narodnostna struktura deloma razločuje od strukture po občevalnem jeziku. S pri-tegnitvijo podatkov o rojstnem kraju in domovinstvu prebivalstva smo mogli odkriti del takih razlik in si tako napraviti resničnejšo podobo narodnostne strukture.

Pri ponovni obdelavi gradiva ljudskega štetja se je izkazalo, da je za mnogo oseb vpisan nemški jezik, da pa zelo verjetno niso bile nemške narodnosti; ker so bile rojene oziroma so imele domovinstvo na slovenskem jezikovnem območju, smemo oceniti število Slovencev, za katere je bil izkazan nemški občevalni jezik, na kakšnih 1400 oseb. Težje je oceniti število pripadnikov drugih nenemških narodov, za katere je bil vpisan nemški občevalni jezik. Verjetno pa ni pretirano, če vzamemo, da nekako polovica, to je okrog 300, tistih pripadnikov drugih narodov, ki so bili rojeni ali pa so imeli domovinstvo na nenemških jezikovnih območjih, pa so bili izkazani z nemškim občevalnim jezikom, ni bila nemške narodnosti, temveč italijanske, češke ali hrvaške. Tako se nemška jezikovna skupina zmanjša za okrog 1700 oseb, poveča pa slovenska za 1400 in druge za 300 oseb. Upoštevani niso pripadniki tujih narodov, ki so priznali slovenščino za svoj občevalni jezik in so torej zajeti med Slovenci. Taki primeri so bili tako maloštevilni, da bi končni rezultat spremenili kvečjemu za tretjino odstotka. Etnična struktura ljubljanskega prebivalstva bi po korekturi statističnih rezultatov o občevalnem jeziku izgledala nekako takole:

Slovenci	80,8 %
Nemci	16,4 %
drugi narodi	2,8 %

Med drugimi narodi so bili na prvem mestu Italijani, sledili so jim Čehi in Hrvati, druge narodnosti so bile zastopane le z nekaj primeri.

Zusammenfassung

DIE ETHNISCHE STRUKTUR DER BEVÖLKERUNG VON LJUBLJANA NACH DER VOLKSZÄHLUNGSERGEBNISSEN 1880

Bei der Volkszählung vom 31. Dezember 1880 wurde in Österreich das erstmal die Frage nach der Umgangssprache gestellt. Über den Sinn dieser Frage herrschten unter der Bevölkerung Unklarheiten und Meinungsverschiedenheiten, viele nahmen sie als eine Frage nach der Muttersprache oder nach der Nationalität an und beantworteten sie als solche. Die Ergebnisse der Ermittlung der Umgangssprache allein sind zur Feststellung der ethnischen Struktur der Bevölkerung nicht geeignet, da sich die Umgangssprache bei vielen Personen keineswegs mit der Muttersprache oder mit der Nationalität als der geistigen und kulturellen Gemeinschaft deckt. Soziale und politische Verhältnisse begünstigten in Österreich die Verbreitung der deutschen Umgangssprache auch in den Ländern mit anderssprachiger Bevölkerung, da die deutsche Sprache als Amtssprache und Unterrichtssprache vorherrschend war. So war es auch in Ljubljana, wo die deutsche Umgangssprache nicht nur von der deutschen sondern auch von bestimmten Schichten der slowenischen Bevölkerung benutzt wurde.

Nach den Ergebnissen der Volkszählung vom Jahre 1880 wurden in Ljubljana unter der in den österreichischen Ländern zuständigen Bevölkerung 5588 Personen mit fremden Umgangssprachen gezählt, davon gaben 5357 Personen deutsch als ihre Umgangssprache an. Um die ethnische Zugehörigkeit der Personen mit deutscher Umgangssprache genauer feststellen zu können, wurde auch ihre Gebürtigkeit und Heimatzuständigkeit geprüft. Die Gliederung nach den Geburtsorten zeigt uns, dass ein grosser Teil von ihnen in rein slowenischen Sprachgebieten geboren war. Die Gruppe der deutschen Umgangssprache bekam wenigstens ein Drittel ihrer Angehörigen aus anderen Sprachgebieten. Auch die Daten nach der Heimatzuständigkeit eröffnen uns, dass etwa ein Viertel der Bevölkerung mit deutscher Umgangssprache in den nur mit Slowenen bewohnten und in übrigen nicht auf dem deutschen Sprachgebiet liegenden Gemeinden heimatsberechtigt war.

Die italienische Umgangssprache wurde für 141, die tschechische für 81 Personen angegeben, andere Sprachen kamen nur in einzelnen Fällen vor. Die meisten von ihnen waren gebürtig und heimatsberechtigt auf dem italienischen beziehungsweise tschechischem Sprachgebiet.

Unter den 687 Personen mit fremder Staatsangehörigkeit haben 362 deutsch als Umgangssprache angeführt. Etwa ein Viertel von ihnen war in Ljubljana geboren, es handelte sich um Frauen, die fremde Staatsbürger geheiratet haben und um Kinder aus diesen Ehen. Eine Anzahl von deutschsprachigen fremden Staatsbürgern stammte aus Kroatien und Ungarn, wahrscheinlich waren nicht alle deutscher Abstammung, sondern nahmen bei den damaligen Sprachverhältnissen in Ljubljana deutsch als Umgangssprache an.

Wie sehr die sozialen und politischen Verhältnisse die Verbreitung der deutschen Umgangssprache begünstigt haben, ersehen wir auch den Zahlen über die Berufsgliederung der Bevölkerung mit deutscher Umgangssprache. Die Staatsbeamten und andere öffentlichen Angestellten mit ihren Familienangehörigen bildeten 10,6 % der gesamten Stadtbevölkerung, in der Gruppe der Deutschsprachigen stieg ihr Anteil auf 20 %. Auch in den Berufsgruppen der öffentlichen und anderen Pensionisten, der Eisenbahnangestellten und des Handels waren die Deutschsprachigen überdurchschnittlich vertreten. Das starke Überwiegen der deutschen Umgangssprache in den Familien der Staatsbeamten, der Angestellten der Eisenbahn, und der Staatspensionisten

war vor allem die Folge der damaligen staatlichen Sprachenpraxis und der politischen Verhältnisse, unter welchen den Deutschsprachigen bei der Besetzung vieler Beamtenstellen der Vorrang gewährt wurde.

Die Ergebnisse der Volkszählung des Jahres 1880 geben folgendes Bild der ethnischen Struktur der Bevölkerung von Ljubljana: Von 24.511 Einwohnern hatten 75.1 % slowenische, 23.3 % deutsche, 0.9 % italienische und 0.7 % andere Umgangssprache. Mit Berücksichtigung der Daten über die Gebürtigkeit und Heimatzuständigkeit können wir von den Personem, welche deutsch als Umgangssprache angegeben haben, etwa 1400 als Slowenen und etwa 300 als Italiener, Kroaten oder Tschechen halten. Nach dieser Korrektur entfiel von der Bevölkerung ohne Militär auf die Slowenen 80.8 %, auf die Deutschen 16.4 % und auf die Angehörigen übriger Nationen (hauptsächlich Italiener, Tschechen und Kroaten) 2.8 %.